

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra nederlandistiky

Studijní rok 2016/2017

**Vergelijking van de Joodse situatie in Nederland en Slowakije
tijdens de Tweede Wereldoorlog**

Comparison of the Jewish situation in the Netherlands and Slovakia during
the Second World War

Srovnání židovské situace v Nizozemsku a na Slovensku během druhé
světové války

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Praktická nizozemská filologie

Adriana Bernátová

Vedoucí práce: Prof. dr. Wilken Engelbrecht, cand. litt.

Olomouc 2017

Verklaring

Ik verklaar dat ik mijn scriptie zelfstandig heb geschreven en alle literatuur en andere bronnen die ik gebruikt heb in de literatuurlijst heb vermeld.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou práci vypracovala samostatně a že jsem v ní uvedla veškerou použitou literaturu i ostatní zdroje.

V Olomouci dne.....

Adriana Bernátová

Dankbetuiging

Ik wil graag van harte mijn dank betuigen aan mijn scriptiebegeleider prof. dr. Wilken Engelbrecht, cand. litt., voor zijn geduld, tijd, waardevolle adviezen en aanmerkingen bij de verwerking van mijn bachelorscriptie.

*“Het zal in latere jaren onze trots en onze overwinning zijn,
dat iedere vernietigende slag, die men ons heeft willen toebrengen,
in zijn tegendeel is omgeslagen
en onze kracht en onze ontwikkeling slechts bevorderd heeft.”*

(Etty Hillesum)

Inhoud

Inleiding	7
1 Situatie in Nederland en Slowakije tijdens de Tweede Wereldoorlog	9
1.1 Nederland	9
1.2 Slowakije.....	11
2 Antisemitisme	13
2.1 Joodse situatie in Nederland.....	14
2.1.1 Anti-Joodse maatregelen	15
2.1.2 Het verzet in Nederland – De Februaristaking.....	17
2.2 Joodse situatie in Slowakije	19
2.2.1 Arisering en anti-Joodse maatregelen	20
2.3 De Jodenster	22
3 Nazikampen	23
3.1 Nazikampen in Nederland.....	26
3.1.1 Westerbork	27
3.1.2 Amersfoort	30
3.1.3 Vught.....	31
3.1.4 De Barneveld-groep	33
3.2 Nazikampen in Slowakije	33
3.2.1 Nováky	35
3.2.2 Vyhne	36
3.2.3 Sered'	37
4 Deportaties	39
4.1 Gedeporteerde Joden uit Nederland	39
4.2 Bevrijding van Nederland	41
4.3 Gedeporteerde Joden uit Slowakije.....	42
5 Slowaakse Nationale Opstand	44
5.1 Voorbereiding van de opstand	44
5.2 Het uitbreken van de Slowaakse Nationale Opstand	45
5.3 Bevrijding van Slowakije.....	47
6 Vergelijking van de Joodse situatie in Nederland en Slowakije tijdens de Tweede Wereldoorlog	49
Conclusie	53
Resumé.....	54

Summary.....	55
Bibliografie	56

Inleiding

De Tweede Wereldoorlog was één van de grootste conflicten in de 20e eeuw met de deelname van bijna alle landen ter wereld en veroorzaakte de dood van niet alleen de Joden, maar ook van andere onschuldige mensen.

Tijdens de oorlog werden door de Duitsers bepaalde groepen mensen vervolgd en vermoord op basis van hun religie, oriëntatie of afkomst. De Joden zijn de bekendste groep. Er werd door de nazi's een ideologie gecreëerd, dat iedereen die een niet-Arische afkomst heeft, moet van de maatschappij uitgesloten zijn. Een ander woord voor deze Jodenvervolging is de Holocaust. De term Holocaust heeft de oorsprong in het Griekse woord *Holokauston* en betekent letterlijk 'brandoffer', wat een religieuze betekenis heeft en het wordt met een vrijwillig offer aan God geassocieerd. Na de Tweede Wereldoorlog begon men het woord Holocaust voor de vervolging en de uitroeiing van de Joden te gebruiken. Omdat de moord op de miljoenen Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog geen offer aan God was, gebruiken de Joden vaak het woord *Shoa* of *Sjoa* wat vernietiging betekent. De Holocaust is zowel een groot deel van onze geschiedenis, als één van de meest tragische gebeurtenissen van alle tijden.

Deze scriptie behandelt de Joodse situatie in Nederland en Slowakije in het kader van hun sociale en culturele leven in maatschappij tijdens de Tweede Wereldoorlog. Aan het eind vergelijkt het werk de situatie van de Joden in de beide landen. Ik heb dit onderwerp gekozen, omdat de Holocaust en de Joden me altijd erg geïnteresseerd heeft. Het is ongelooflijk en treurig dat de mensen elkaar zoveel lijden veroorzaakten.

Het werk bestaat uit zes hoofdstukken. Elk hoofdstuk is gericht op een specifiek thema van de beide landen. Het eerste hoofdstuk begint in het kort met de geschiedenis en de algemene situatie in Nederland en Slowakije voor het begin van het conflict en in de eerste jaren van de Tweede Wereldoorlog.

Het hoofdstuk twee beschrijft de relatie van de beide landen met de Joden, uitleggen van een begrip antisemitisme, het begin van de Jodenvervolging en stakingen van de Nederlanders tegen het antisemitische propaganda van nazi's. De Joden begonnen geleidelijk van andere mensen te geïsoleerd worden. Zij moesten een ster op hun kleding dragen, ze mochten niet meer zwemmen, in het park lopen of naar de bioscoop gaan.

Het hoofdstuk drie karakteriseert de concentratiekampen in Nederland en Slowakije. De grootste concentratiekampen in Nederland stonden in Westerbork, Amersfoort, Vught en enkele honderden prominente Joden verbleven in het dorp Barneveld in het kasteel 'De Schaffelaar'. In Slowakije werden de bekendste kampen in de steden als Nováky, Vyhne en Sereď gebouwd. Zowel in Nederland als in Slowakije hadden de kampen voornamelijk functie van werkkampen waar de gevangenen moesten hard fysiek werk verrichten en doorgangskampen van waaruit zij verder naar de vernietigingskampen werden gestuurd.

Het hoofdstuk vier verwijst naar de periode van deportaties. Sinds het jaar 1942 begonnen in Nederland en Slowakije deportaties in een proces van de definitieve oplossing van het Joodse vraagstuk. De gearresteerde Joden werden naar de kampen op het gebied van Nederland en Slowakije gesloten en waaruit voornamelijk naar vernietigingskampen werden zij gestuurd. Treiste feit is, dat het grootste deel van de gedeporteerde Joden, kwam nooit meer terug naar huis.

Het hoofdstuk vijf gaat over de Slowaakse Nationale Opstand. Het grondgebied van Slowakije fungeerde in de jaren 1939 – 1945 als een onafhankelijke staat en een Duitse bondgenoot. Een groot aantal Slowaakse mensen accepteerden onafhankelijke Slowakije niet, evenals het antisemitische propaganda en de politieke regime. Daarom brak er op 29 augustus 1944 een gewapende opstand uit, die één van de grootste revolutionaire tradities van de Slowaakse geschiedenis vormde. Aan het begin beschrijft het hoofdstuk de voorbereiding van de opstand, verder het uitbreken van de opstand en aan het eind de bevrijding van Slowakije.

Het laatste hoofdstuk vergelijkt de situatie van de Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederland en Slowakije.

1 Situatie in Nederland en Slowakije tijdens de Tweede Wereldoorlog

De Tweede Wereldoorlog behoorde tot één van de grootste conflicten in de menselijke geschiedenis tussen de jaren 1939 – 1945, met deelname van bijna alle landen ter wereld. De oorlog kostte het leven een groot aantal mensen en had een grote invloed op de hele wereld.

Aan het eind van de Eerste Wereldoorlog werd in Parijs het Verdrag van Versailles gesloten. Het doel daarvan was om officieel de Eerste Wereldoorlog te beëindigen. In het Verdrag van Versailles stond, dat Duitsland en zijn bondgenoten de agressors van de oorlog waren, en zij dus verplicht werden om hoge vergoedingen te betalen. Duitsland en ook enkele andere landen waren met de voorwaarden van het Verdrag van Versailles niet tevreden, daarom groeide er een grote spanning in heel Europa. Om die reden werd het Verdrag van Versailles als één van de oorzaken van het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog beschouwd. Tot de andere belangrijke oorzaken van de Tweede Wereldoorlog behoren de Grote Depressie en de opkomst van de nazi-ideologie. Het nazisme kwam aan de macht in 1933, toen het hoofd van de Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, NSDAP) Adolf Hitler kanselier werd. De belangrijkste kenmerken van de partij zijn het nationaalsocialisme, het antisemitisme en het racisme. De ideologie van NSDAP was, dat de Joden een ondergeschikt volk zijn en ze moeten worden uitgeroeid. De ideologie van het nazisme veroorzaakte de dood van miljoen Joden, Roma, Slavische volkeren en politieke tegenstanders.

Op 1 september 1939 werd Polen door Duitsland aangevallen en deze gebeurtenis wordt als het officiële begin van de oorlog bestempeld.¹

1.1 Nederland

Nederland had tijdens de Eerste Wereldoorlog de positie van een neutrale staat. De oorlog overleefde in een betrekkelijk kalme sfeer.

Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog was in het belang van Nederland opnieuw neutraal blijven, maar Adolf Hitler had met Nederland andere plannen. Er

¹ TAYLOR, Alan, John, Percivale. *The origins of the Second World War*. United Kingdom: Penguin Book, 1964. Herdrukt in 1991, p.43-90

werd een plan door het *Oberkommando der Wehrmacht* (OKW) gecreëerd met de naam *Fall Gelb*, dat de voorbereiding voor het offensief tegen Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk was. Nederland en België speelden tevens een rol bij de verwezenlijking van het Duitse plan. Één van de oorzaken waarom Nederland een deel van het offensief was, waren sommige strategische gebieden in Nederland die de Duitsers wilden gebruiken om makkelijker naar België en dan naar Frankrijk te kunnen komen. Het volgende doel van Duitsland was om Nederland als basis voor de succesvolle oorlogvoering tegen Engeland te gebruiken.

Op 10 mei 1940 vielen de Duitse soldaten Nederland binnen. Tijdens een paar dagen in mei 1940 werden de Nederlandse havens en de vliegvelden als Waalhaven of Schipol door de speciale SS-eenheden bezet.² Het gezin van prinses Juliana werd naar Engeland geëvacueerd. Koningin Wilhelmina vertrok samen met de Nederlandse regering evenzo naar Engeland en zo is in Londen de Nederlandse regering in ballingschap ontstaan. Op 14 mei werd de stad Rotterdam gebombardeerd en Nederland capituleerde.³

Arthur Seyss-Inquart werd door Adolf Hitler als rijkscommissaris van Nederland benoemd. Hitler had het idee om van Nederland een nationaalsocialistische natie te maken. Na de bezetting van Nederland werd de Communistische partij van Nederland (CPN) onmiddellijk verboden, omdat die tegen de nazi ideologie was. Andere partijen als de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), de Rooms-katholieke Staatspartij (RKSP), de Antirevolutionaire Partij (ARP) enz. konden met beperkingen in functie blijven. De politieke partij de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB), gesticht in 1931, ondersteunde het nazisme en fungeerde tijdens de oorlog als collaboratiepartij, met de leider Anton Adriaan Mussert en Rost van Tonningen als leiders. In het algemeen startte in 1941 de nazificering van Nederland. Geleidelijk werden alle politieke partijen verboden, met uitzondering van de NSB.⁴

De culturele en economische situatie was in Nederland aan het begin van de oorlog, toen Duitsland aan de macht was, gunstiger dan in andere Europese landen. Er

² DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945 deel 2. Neutraal*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1969, p.315.

³ DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945 deel 3. Mei '40*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1970, p.300.

⁴ VAN DER HORST, Han. *Dějiny Nizozemska*. Praha: Lidové Noviny, 2005, p.402.

was al lang uitgebreide handel tussen Duitsland en Nederland. Na de bezetting van Nederland werd de Nederlandse industrie vooral op militaire producten voor Duitsland georiënteerd. Een groot aantal Nederlandse bedrijven werd tijdens de bezetting verwoest. Vele Nederlandse arbeiders werden door de Duitse bezetter afgedwongen om naar Duitsland te vertrekken werken. Een aantal handelaren die op overzeese handel gericht waren, begonnen met Duitsland samen te werken of vertrokken evenzo naar Duitsland.⁵

1.2 Slowakije

De hedendaagse staten Tsjechië en Slowakije vormden tijdens de Eerste Wereldoorlog een onderdeel van de Oostenrijk-Hongarije. Na de Eerste Wereldoorlog is op 28 oktober 1918 van Tsjechië en Slowakije één staat, Tsjechoslowakije, ontstaan met als president Tomáš Garrigue Masaryk. Op het grondgebied van Tsjechoslowakije leefden er meerdere nationaliteiten. De grootste groep van de bevolking vormden de Tsjechen met ongeveer 6,8 miljoen mensen, dan de Duitsers met 3,2 miljoen mensen en de Slowaken met ongeveer 2,3 miljoen mensen. Verder leefden er in Tsjechoslowakije vrij grote Hongaarse en Poolse minderheden. Bijna alles werd in Praag gecentraliseerd. Een groot aantal van de Slowaakse inwoners voelde zich door Tsjechië onderdrukt en wilden de onafhankelijkheid van Slowakije. De buurlanden Hongarije en Polen maakten aanspraak op een deel van de Slowaakse en Tsjechische grondgebieden. Daarom groeide er in Tsjechoslowakije grote spanning. Het grootste gevaar voor Tsjechoslowakije was, toen Adolf Hitler aan de macht kwam. Het was in het belang van Adolf Hitler, om Tsjecho-Slowakije te verdelen en van de gebieden van Bohemen en Moravië een protectoraat van het Derde Rijk te maken. Daarom probeerde Tsjechoslowakije onder de leiding van de nieuwe president Edvard Beneš de overeenkomsten met de bondgenoten te consolideren, namelijk met Frankrijk en de Sovjet-Unie. Duitsland begon steeds grotere druk op Tsjechoslowakije uit te oefenen. De situatie spitste zich op 29 september 1938 op de Conferentie in München toe, waar het Verdrag van München tussen Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk, Italië en Duitsland werd afgesloten, zonder de aanwezigheid van Tsjechoslowakije. Na de Conferentie van

⁵ DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945 deel 4. Mei '40 – Maart '41 eerste helft*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1972, p.201-212

München annexeerde Duitsland het Sudetenland waar de Duitstaligen op het Tsjechische grondgebied hoofdzakelijk woonden.⁶

Op 6 oktober 1938 werd na het aftreden van Edvard Beneš in de stad Žilina de autonomie van Slowakije uitgeroepen onder de leiding van Msgr. Jozef Tiso. Op 2 november vond de Eerste Scheidsrechterlijke Uitspraak van Wenen plaats. Slowakije verloor 10 390 km² van zijn gebied, dat bij Hongarije werd gevoegd. Polen annexeerde grondgebied in het noorden van Slowakije en ruim de helft van het Tsjechische gebied Těšín.⁷ Op 30 november werd Emil Hácha tot president van de zgn. Tweede Republiek Tsjecho-Slowakije benoemd.

Op 13 maart 1939 werd Jozef Tiso door Hitler naar Berlijn uitgenodigd om over het lot van Slowakije te discussiëren. Hitler garandeerde aan Tiso de bescherming van Slowakije in het geval op het Slowaakse grondgebied een onafhankelijke staat zou worden gecreëerd. Als Tiso niet akkoord zou gaan, zou Hitler aan Hongarije de vrije hand geven. Op 14 maart is de onafhankelijke Slowaakse staat ontstaan met de president Jozef Tiso, en op 15 maart 1939 werd van het resterende Tsjechische grondgebied het Protectoraat Bohemen en Moravië met president Emil Hácha gevormd. Als een Duitse bondgenoot was Slowakije actief bij de Duitse aanval op Polen en de Sovjet-Unie. De belangrijkste partij, de Slowaakse Volkspartij (*Hlinková slovenská ľudová strana*, HSĽS) besloot met nazi-Duitsland samen te werken. Na de dood van de eerste leider van de Slowaakse Volkspartij Andrej Hlinka werd de partij door Jozef Tiso geleid. In de partij bestond er een radicale kant, geleid door Vojtech Tuka en Alexander Mach. Geleidelijk werden alle politieke partijen verboden met uitzondering van de HSĽS en de Duitse Partij (*Deutsche Partei, DP*).

De economische situatie in Slowakije was tijdens de oorlog niet slecht. In Slowakije zijn in de eerste jaren van de oorlog cultuur en industriële productie gestegen. Onder andere werden in Slowakije huizen, spoorwegen, bedrijven of wapenindustrie gebouwd. Een groot deel van Slowaakse mensen werd evenzo als in Nederland gedwongen om in Duitsland te werken.⁸

⁶ KOVAČ, Dušan. *Dějiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 199, p.204-209

⁷ MICHELKO, Roman. *Slovenská republika v rokoch 1939 – 1945*. Bratislava: Politologický odbor Matice slovenskej, 2014, p.14-15

⁸ KOVAČ, *Dějiny Slovenska* (1998), p.224-225

2 Antisemitisme

De Jodenvervolging en de Holocaust houden nauw verband met het antisemitisme. Het woord antisemitisme of anti-judaïsme betekent vooroordeel en haat tegen de Joden. De oorsprong van het antisemitisme dateert uit de oudheid. Het Joodse volk wordt al eeuwenlang vervolgd. In de Middeleeuwen werden bijvoorbeeld pogroms tegen de Joden georganiseerd. Volgens de ideologie van het antisemitisme zijn alle Joden de vijanden van andere volkeren. Het antisemitisme kan drie vormen hebben. De eerste vorm van het antisemitisme wordt met religie geassocieerd, omdat het Joodse geloof in conflict met andere religies zoals de christendom of de islam komt. In de tweede vorm die het moderne antisemitisme wordt genoemd, worden de Joden als onverantwoord en onbetrouwbaar beschouwd in het kader van het politieke, culturele en sociale leven. De laatste vorm van het antisemitisme is de rassenhaat tegen de Joden. Het ergste voorbeeld van het racistische antisemitisme kwam tijdens de Tweede Wereldoorlog met de nazi-ideologie van Adolf Hitler. Deze ideologie leidde tot de moord op zes miljoen Joden.

De eerste actie tegen de Joden begon in Duitsland op 1 april 1933 met een zevendaagse boycot van Joodse advocaten, artsen en handelieren. Op 15 september werden de Neurenberger rassenwetten aangenomen. Het belangrijkste punt daarvan was om het Duitse bloed te 'beschermen' en om de Joden te isoleren. Huwelijken en elke relatie tussen de Joden en de andere Duitsers werden verboden. In de wetten stond wie precies als een Jood wordt beschouwd. Het was iedereen met drie of vier Joodse grootouders en er werd niet naar het geloof gekeken. In de nacht van 9 tot 10 november 1938 vond een progrom plaats die de Kristallnacht wordt genoemd. Tijdens die nacht werden ongeveer 91 Joden door de Duitse eenheden SS vermoord en anderen naar het concentratiekamp gedeporteerd. De Joodse huizen, ziekenhuizen of synagogen werden geruïneerd. Het voorwendsel voor de progrom was de moord op de Duitse ambassadeur Ernst von Rath die in Parijs door een Joodse student werd neergeschoten.¹

¹ VAN DER BOOM, Bart. *We weten niets van hun lot. Gewone Nederlanders en de Holocaust*. Amsterdam: Boom, 2012, p.19-27

2.1 Joodse situatie in Nederland

Voor het begin van de oorlog leefden er in Nederland een grote Joodse minderheid en werden door de Nederlanders relatief getolereerd. De Joodse gemeenschap bestond in Nederland uit drie groepen. De eerste groep vormden Sefardische Portugese Joden die sinds de 16^e eeuw in Nederland leefden. In Nederland konden zij zich vestigen en hun geloof belijden. Tot een andere groep behoorden vluchtelingen uit Polen die door de pogroms aan het eind van de Dertigjarige Oorlog werden verdreven. In de 18^e en de 19^e eeuw kwam de grootste groep in meerdere golven naar Nederland, de Asjkenazische Joden uit Duitsland en Oost-Europa. Ze vestigden zich vooral in Amsterdam.

Tot het jaar 1940 was er in Nederland geen vervolging en de positie van de Joden was vrij gunstig. De samenleving tussen de Nederlanders en de Joodse minderheid kan als relatief rustig worden omschreven. In de jaren dertig waren de Joden sterk vertegenwoordigd in de communistische en socialistische politieke partijen. Een groot aantal Joden behoorde tot het Joodse proletariaat dat sociaal-democratisch was, en vormde een belangrijk deel van de diamant industrie. Een deel van de Joodse minderheid hoorde bij de zionisten. De welvarende Joden, die vrijwel volledig geïntegreerd waren, gaven de voorkeur aan de liberalen²

Met de toenemende kracht van Duitsland begon de angst van de Joden te groeien. Na het jaar 1933 begonnen vooral de Duitse Joden naar Nederland te komen en tot de Kristallnacht zijn de binnenkomende Joden naar Nederland opgenomen. Na de Kristallnacht begon het aantal Joodse vluchtelingen sterk te stijgen en daarom besloot de Nederlandse overheid om de grenzen te sluiten. De Joodse organisaties die de Duitse vluchtelingen probeerden te helpen, verloren hun macht en de overheid begon de vluchtelingen in het nieuwe gecreëerde voor de Joodse vluchtelingen kamp Westerbork op te sluiten. Na de bezetting begon de nieuwe Rijkscommissaris van Nederland Arthur Seyss-Inquart de antisemitische ideologie in te voeren samen met de Nederlandse politieke partij NSB.³

² VAN DER BOOM, . *We weten niets van hun lot. Gewone Nederlanders en de Holocaust.* (2012), p.147-150

³ DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945 deel 1. Voorspel.* 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1969, p.493-542

2.1.1 Anti-Joodse maatregelen

Het begin van discriminatie van de Joden in Nederland kwam in juli 1940 toen de Joden de luchtbescherming moesten verlaten. Vervolgens moesten niet alleen de Joden maar alle Nederlanders hun oorsprong bewijzen en de Ariërverklaring invullen, die door het ontslag van alle Joodse ambtenaren en docenten werd gevolgd. In oktober 1941 werden in Nederland identiteitskaarten ingevoerd en werden voor alle Nederlanders ouder dan 14 jaar verplicht. Dankzij de identiteitskaarten konden de Duitsers bij razzia's Joden en tegenstanders makkelijker arresteren. Er was bijna geen mogelijkheid om valse kopieën van de identiteitskaarten te maken. Elke identiteitskaart moest een foto omvatten, verder een vingerafdruk van de eigenaar, de geboortedatum, het geslacht en het nummer van de stad waar de identiteitskaart gemaakt werd. De identiteitskaart van de Joden moest een zwarte 'J' bevatten. Op die manier konden de Duitsers de Joden beter identificeren. Bovendien werden de kaarten voor de voedselbonnen gebruikt. Ondertussen ving de registratie van de hele Joodse gemeenschap aan, samen met een Joods bezit. Deze registratie eindigde in het jaar 1941.⁴

In februari 1941 werd door de nazi's de Joodse Raad opgericht. De Joodse Raad was de enige toegestane Joodse organisatie in Nederland en vertegenwoordigde de autoriteiten van Duitsland. De nazi's gebruikten de Joodse Raad als een kanaal voor communicatie met de Joden. Door middel van de Joodse Raad werd een groot aantal anti-Joodse maatregelen en daaropvolgende deportaties naar de concentratiekampen ingevoerd. De Joodse Raad gebruikte verder het Joodsche Weekblad om voor de Joden de belangrijke verordeningen bekend te maken. De Raad bestond uit prominente leden van de Joodse gemeenschap met de voorzitters professor David Cohen en diamanthandelaar Abraham Asscher. Na de ontbinding van de Joodse Raad in 1943 werden bijna alle de vertegenwoordigers van de Joodse Raad evenals Cohen en Asscher naar het kamp Westerbork gestuurd. Cohen werd vervolgens naar Theresienstad gedeporteerd en Asscher naar Bergen-Belsen. Beiden hebben de oorlog overleefd.⁵

⁴ VAN DER BOOM, *We weten niets van hun lot. Gewone Nederlanders en de Holocaust* (2012), p.147-155

⁵ *De Jodenster – Symbool van de Jodenvervolging*: [online]. 5 september 2016 [gecit. op 3 november 2016] Beschikbaar: <http://historiek.net/jodenster-jodenvervolging-tweede-wereldoorlog/63412/>

In het jaar 1941 werden de maatregelen tegen de Joden onder strenge controle voortgezet. De Joden werden fysiek in de straten aangevallen, vooral door de gevechtstroepen van NSB, met de naam De Weerbaarheidsafdeling (WA). In januari 1941 werden bioscopen voor de Joden verboden, korte tijd later badhuizen en zwembaden. Vanaf september mochten de Joden geen gebruik meer maken van het openbaar vervoer, restaurants, cafes, parken, musea of radio. Het doel van de nazi's was om de Joodse mensen van de maatschappij en de gewone levensstijl te isoleren. Vanaf augustus 1941 zijn er aparte scholen voor kinderen met Joodse oorsprong ontstaan. Daarnaast werden door de nazi's regelmatige razzia's op de Joden georganiseerd. Vanaf 1 november 1941 mochten de Joden geen lid van verenigingen worden en geleidelijk werden ze uit het economische leven verdreven. De Joodse artsen en advocaten mochten niet meer met hun niet-Joodse cliënten in contact komen.

De volgende vorm van de verordeningen tegen de Joden was de arisering. De Joden hadden voor de oorlog een groot bezit. Het doel van de nazi's was om de Joodse bezittingen te krijgen. Daarom moesten alle Joden hun bedrijven registreren en vervolgens werden alle Joodse bedrijven, winkels en eveneens persoonlijk bezit van de Joden geconfisqueerd. Daarom is in Amsterdam een bank Lippmann, Rosenthal & Co (Lipo) ontstaan, met het doel om het Joodse bezit te registreren en te beroven. Sinds mei 1942 werd de gele Jodenster voor de Joden verplicht. De ster moesten zij zichtbaar op de kleding dragen met zwarte 'Jood'.

De laatste maatregelen kwamen voor de deportaties naar de kampen in 1942. Het werd aan de Joden verboden om niet-Joodse mensen te bezoeken, alle Joden moesten hun fiets inleveren en ze mochten maximaal tot acht uur 's avonds buiten blijven.⁶

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd er door een groot aantal Joodse mensen een dagboek geschreven waarin zij hun gevoelens noteerden. Etty Hillesum was één van de Joodse vrouwen die het dagboek introduceerde. Zij schrijft in haar dagboek niet alleen over haar persoonlijk leven, maar zij noteert haar persoonlijke gevoelens van de Jodenvervolgung en beschrijft enkele van de maatregelen tegen de Joden. Ik citeer:

[...] *“En nu schijnt het erdoor te komen dat de joden niet meer in groentewinkels mogen komen, dat ze hun fietsen moeten inleveren en niet meer in de tram mogen*

⁶ VAN DER BOOM, *We weten niets van hun lot. Gewone Nederlanders en de Holocaust*. (2012), p.147-180

en 's avonds na 8 uur binnen. Wanneer ik me over die maatregelen gedeprimeerd voel, zoals vanochtend, toen ze even als een loden dreiging me trachtten te verstikken, dan gaat het toch niet om die maatregelen. Dan is er alleen maar een grote treurigheid in me en die zoekt dan stof om zich heen om zichzelf aan te bewijzen”⁷

[...] “Men moet een nieuwe zekerheid in zijn leven een onderdak geven, men moet er even een plaats voor vinden: het gaat om onze ondergang en onze vernietiging, daarover hoeft men zich geen enkele illusie meer te maken. Men is op onze algehele vernietiging uit, dit moet men aanvaarden en dan gaat het wel weer. Vandaag beving me voor het eerst een grote moedeloosheid en daar moet ik nu mee zien af te rekenen. En als we naar de bliksem gaan, dan zo gracieus mogelijk. Waarom nu pas dit gevoel? Omdat ik een blaar aan mijn voet heb van het lopen door die warme stad, omdat zovelen kapotgelopen voeten hebben sinds we niet meer in de tram mogen, om Liesl in de rij staat en nog geen groente krijgt? Om zo verschrikkelijk veel, op zichzelf alles kleiningheden, maar alles onderdeeltjes van de grote vernietigingsstrijd tegen ons.”⁸

2.1.2 Het verzet in Nederland – De Februaristaking

Hoewel de nazi propaganda van het antisemitisme na de bezetting van Nederland werd uitgebreid, was een groot aantal van de gewone Nederlanders anti-Duits. Aan de ene kant bleven enkelen van hun passief en aan de andere kant protesteerden sommige Nederlanders tegen de Jodenvervolging of het antisemitisme. Het eerste protest was dat van professor Huizinga in Leiden, die al in het jaar 1933 van de conferentie een Duitse nazi-student wegens zijn antisemitische artikel had uitgesloten. Er vonden nog de protesten plaats van studenten of kerken. Volgende protesten kwamen met de eerste maatregelen tegen de Joden in Amsterdam en De Haag en met de stijgende agressiviteit van de WA. In februari 1941 werd bij een groot gevecht tussen de Joden, gewone Nederlanders en de WA, een lid van NSB gedood. Bovendien hielden de spanningen aan. De Joden verzetten zich tegen de Duitsers in een ijssalon. De Duitsers besloten, dat de Joden moeten worden gestraft en organiseerden

⁷ HILLESUM, Etty. *Het verstoorde leven*. 9^e druk. Haarlem: De Haan, 1982, p.96

⁸ HILLESUM, *Het verstoorde leven* (1982), p.108-109p.

een grote razzia. De Jodenbuurt werd door de Duitsers bezet en honderden mannen werden gearresteerd en vervolgens werden zij naar het concentratiekamp Mauthausen bij Linz of naar het kamp Buchenwald in nazi-Duitsland gedeporteerd. Het regime in Mathausen was slecht en de meeste mannen stierven binnen een paar dagen. Door deze gebeurtenis is de haat tegen de Duiters verder toegenomen.

Hoewel alle politieke partijen na de bezetting werden verboden, bleef de illegale Communistische Partij Nederland in het geheim steeds actief. De leden van de partij riepen in Amsterdam een proteststaking tegen de WA uit als een teken van solidariteit voor alle Joden en de gearresteerde mannen. De staking begon op 25 februari 1941. De winkels, fabrieken en kantoren bleven in heel Amsterdam dicht. Na twee dagen onderdrukten de Duitsers de staking met behulp van geweld en bedreigingen.

In juni 1941 vond het volgende protest in Amsterdam plaats waar nog 300 mannen werden opgepakt en gedeporteerd naar Mauthausen en tussen de maanden september en oktober werden nog 200 Joden uit Zwolle, Arnhem, de Achterhoek en Twente gedeporteerd.⁹

Na de bezetting werden alle Nederlandse kranten en radio's beperkt. De bezetter gebruikte het Joodse Weekblad of de nieuw gecreëerde omroep met de naam Nederlandse Omroep om hun mededelingen te kunnen verspreiden. Tot het jaar 1942 werd vooral in de kranten over de Duitse oorlogssuccessen geschreven. Het zelden gebeurde, dat de kranten over de deportaties, arrestaties of terechtstellingen van de tegenstanders schreven. Over de Februaristaking schreven de officieel toegelaten kranten vrijwel niet. Natuurlijk, werkte in Nederland de illegale pers, die illegaal mensen over de gebeurtenissen informeerde en veel informatie die de Duitsers in het geheim wilden laten, werden bekend in verzetskranten als het Parool, Vrij Nederland of in Radio Oranje. De reactie van de gewone Nederlanders was solidair. In Nederland is een grote verzetorganisatie ontstaan, met de naam Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO).¹⁰

Na de Februaristaking waren er nog twee grotere stakingen namelijk de April-meistaking en Spoorwegstaking. De reden van de April-meistaking was verordening op

⁹ VAN DER BOOM, *We weten niets van hun lot. Gewone Nederlanders en de Holocaust* (2012), p.156-159

¹⁰ VAN DER HORST, *Dějiny Nizozemska*. (2005), p. 410

29 april 1943, dat alle Nederlandse militairen die tijdens de Duitse aanval in 1940 hadden gevochten, zich vrijwillig voor gevangenschap in Duitsland moesten melden en daar zouden zij in arbeidsinzet moeten werken. De Spoorwegstaking duurde van 1944 tot de bevrijding van Nederland in 1945.¹¹

2.2 Joodse situatie in Slowakije

De Joodse geschiedenis op het grondgebied van Tsjechië en Slowakije dateert uit de 11^e eeuw. De strikte vastgestelde regels van het judaïsme veroorzaakten langdurige etnische en religieuze verschillen en isolatie van de Joden. Sinds 1781 is de positie van de Joden op het hedendaagse grondgebied van Tsjechië en Slowakije verbeterd, dankzij het Edict van Tolerantie van keizer Jozef II, waarbij de vrijheid van godsdienst werd gegarandeerd.

De eerste Joodse gemeenschap werd in de stad Bratislava opgericht. De Joden die uit Polen kwamen, vestigden zich in het gebied dat Spiš wordt genoemd. Spiš was het centrum van de Joden, waar de Joodse minderheid de scholen, synagogen en begraafplaatsen creëerde.

Tijdens de periode van de eerste Tsjechoslowakije, in de jaren 1918 – 1938, erkende het democratische systeem van de Eerste Republiek de gelijke rechten van de Joden en hun positie was vrij gunstig.

In het jaar 1939 leefden er in Slowakije ongeveer 90 000 Joden, onder wie ook vluchtelingen uit Oostenrijk en Duitsland. Met het Verdrag van München werd Tsjecho-Slowakije opgedeeld en op het grondgebied van Slowakije werd de onafhankelijke staat gecreëerd met Jozef Tiso als president, die vanaf 1942 de titel ‘Leider’ kreeg. Slowakije was formeel onafhankelijk, maar eigenlijk met handen en voeten aan Duitsland gebonden. De Slowaakse Volkspartij (HSL'S) kwam aan de macht. Het antisemitisme was altijd in de partij aanwezig geweest. De Slowaakse Volkspartij had twee vleugels. Aan de ene kant stond er een conservatieve groep beheerst door de katholieke priester en het hoofd van de partij Jozef Tiso. In het belang van Tiso was het uitsluitend om de invloed van de Joden in de maatschappij te beperken. Aan de andere kant stonden

¹¹*De April-meistaking* [online] [gecit. op 5 november 2016] Beschikbaar: https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/tweede-wereldoorlog/achtergrond/achtergrond-stakingen/april_mei_staking

radicalen als Alexander Mach en Vojtech Tuka die alle Joden uit Slowakije wilden verwijderen, omdat volgens hun ideologie de Joden vijanden van de staat waren. Er werd een agressieve propaganda tegen de Joden gelanceerd vooral door middel van antisemistische publicaties in de kranten *Slovák* en *Gardista* en geweld door de Hlinka Garde (*Hlinková Garda*, HG).¹².

In het beleid van de Slowaakse Volkspartij figureerden twee vormen van het antisemitisme. De eerste vorm had een nationaal karakter. De radicalen in de partij wezen erop dat het merendeel van de Joodse bevolking in het verleden meer de voorkeur aan Hongarije dan aan Tsjechië en Slowakije had gegeven. Op 1 november 1938 vond een demonstratie van de Joden uit Bratislava plaats die de aansluiting van Bratislava bij Hongarije ondersteunden. Op 2 november 1938 vond de Eerste Scheidsrechterlijke Uitspraak van Wenen plaats die over de aansluiting van het zuiden van Slowakije bij Hongarije besloot. De Slowaakse Volkspartij gebruikte de Scheidsrechterlijke Uitspraak van Wenen als propaganda tegen de Joden en in Bratislava begonnen anti-Joodse demonstraties onder de leiding van de Hlinka-Garde.

De tweede vorm van het antisemitisme in Slowakije had een economisch karakter. In de ogen van de Slowaakse Volkspartij probeerden de Joden de Slowaakse inwoners te beroven.¹³

2.2.1 Arisering en anti-Joodse maatregelen

Na de onafhankelijkheidsverklaring van Slowakije op 14 maart 1939 werden automatisch de Duitse anti-Joodse maatregelen ingevoerd. Na de gesprekken in Salzburg tussen Duitsland en Slowakije in het jaar 1940 werden de Joden van het sociale en culturele leven uitgesloten.

De Joden werden geleidelijk steeds meer gediscrimineerd. Zij konden niet meer vrij reizen of visa krijgen, hadden beperkt toegang tot bioscopen, parken of restaurants en werden door de Hlinka Garde fysiek aangevallen. Tot de andere ingrijpende maatregel behoorde de beperking van de toegang tot het onderwijs voor kinderen van de

¹² Eenheden van de Slowaakse Volkspartij

¹³ MLYNÁRIK, Ján. *Dějiny židů na Slovensku*. Praha: Academia, 2005. p.103-114

Joodse afkomst. Zowel in Nederland als in Slowakije moesten de Joden een gele ster dragen, maar in Slowakije met het Duitse woord 'Jude'.

Een andere vorm van discriminatie tegen de Joden was het proces van arisering. Dit proces begon op 1 februari 1940. Er zijn ariseringswetten tegen de Joden ontstaan. De Joden mochten hun bedrijven, winkels of industrieën niet meer beheren, mochten geen auto's, fototoestellen of radio's bezitten. De wetten beperkten evenzo de werkgelegenheid van de Joden. Zij konden niet meer in belangrijke functies als artsen, advocaten of docenten werken. Deze ariseringswetten behoorden tot de zwaarste wetten in de geschiedenis van het moderne Europa. De invoering van de rassenwetten stuitte op weerstand van de katholieke kerk en een groot deel van de Slowaakse bevolking.

In september 1941 werd de 'Joodse codex' geaccepteerd. Door middel van deze overheidsregelgeving werd het begrip 'Jood' gedefinieerd op basis van hun ras.¹⁴ Alle organisaties en politieke partijen werden aan de Joden verboden. De enige organisatie die de belangen van de Joden kon vertegenwoordigen, was sinds 1940 de Joodse Raad in Bratislava. De Joodse Raad werd een onderschikte organisatie, die de bevelen van de Slowaakse staat moest uitvoeren. De doelstellingen en activiteiten van de Joodse Raad Bratislava werden door de Slowaakse regering geleid. Het doel van de Joodse Raad was om voor het Joodse culturele en sociale leven en onderwijs te zorgen. Één van de andere taken van de Joodse Raad was zowel een organisatie van verdrijving van de Joden als betrekken van de Joden bij de bouw van de werkkampen in Slowakije.

In het kader van de Joodse Raad werd er een illegale groep opgericht onder de leiding van een actieve zionistische Joodse vrouw Gizela Fleischmannová, die verschillende charitatieve acties organiseerde om de Slowaakse Joden te helpen en probeerde zoveel mogelijk Joden tegen deportaties te beschermen; evenzo hielp zij een paar Joden naar Palestina en Zwitserland te emigreren. Zij werden vooral door Zwitserland ondersteund, vanwaar de illegale groep grote financiële steun kreeg. Zij werd in oktober 1944 door de Gestapo gearresteerd, later naar het kamp in Sered' gedeporteerd en van waaruit naar Auschwitz gestuurd, waar zij overleed.¹⁵

¹⁴ SÝRNÝ, Marek. *Slovenské dejiny 20.storočia (1900-1945). Diel 1*. Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica: Belanium, 2016, p.169-170

¹⁵ Činnosť Ústredne židov počas deportácií židov zo Slovenska [online]. [gecit. op 20 maart 2017]. Beschikbaar: <http://www.saske.sk/cas/archiv/3-2004/22Hradska.html>

De Slowaakse regering begon geleidelijk met de voorbereiding van ghetto's en werkkampen. Het hoogtepunt van het antisemitisme in Slowakije leidde tot deportaties van de Slowaakse Joden naar concentratiekampen op 25 maart 1942.¹⁶

2.3 De Jodenster

De Davidster is een symbool van het Jodendom in de vorm van een zespuntige ster die uit twee driehoeken bestaat. Tijdens de Tweede Wereldoorlog moesten de Joden in Duitsland en in bijna alle door nazi's bezette landen in Europa een zespuntige gele ster met het Duitse woord 'Jude' en in Nederland 'Jood' op hun kleding dragen. Het dragen van de ster was voor alle Joden ouder dan 6 jaar verplicht. De ster moest zichtbaar zijn en op die manier konden de nazi's bij controles en razzia's de Joden arresteren. Na de Tweede Wereldoorlog werd de ster vaak als symbool van de Jodenvervolgung aangeduid.¹⁷

Afbeelding 1 – De Davidster met het woord Jood in Nederland, symbool van de Holocaust.

Bron: *Razzia's en andere anti-Joodse maatregelen in Amsterdam-Zuid/Rivierenbuurt* [online]. [gebruikt. op 22 maart 2017] Beschikbaar: <http://geheugenvanplan Zuid.nl/archief/tijdtijn/razzia/27s.htm> .

¹⁶ KOVAČ, *Dějiny Slovenska*. (1998), p.131-228

¹⁷ VAN DER BOOM, *We weten niets van hun lot. Gewone Nederlanders en de Holocaust*. (2012),. p.168

3 Nazikampen

Voor het begin van de Tweede Wereldoorlog en tijdens de oorlog zijn er veel naziconcentratiekampen ontstaan. De nazikampen dienden als plaatsen van isolatie, dwangarbeid tot fysieke uitroeijing van de mensen, vaak gepaard gaand met geweld, moorden, ziektes en fysieke uitputting. In de concentratiekampen werden niet alleen Joodse mannen, vrouwen, kinderen en andere raciale groepen, maar evenzo Jehovahs Getuigen, homoseksuelen georiënteerde mensen en politieke tegenstanders van het nazisme, vooral communisten of sociaal-democraten opgesloten.

De eerste nazikampen werden in Duitsland opgezet, toen Hitler aan de macht kwam. Tot de bekendste Duitse kampen waar de gevangenen geconcentreerd waren voor het uitbreken van de oorlog, behoorden het eerste kamp Dachau dat later een voorbeeld voor andere kampen was en op de plaats van een oude kruitfabriek stond, dan Buchenwald en Sachsenhausen, in 1936 en 1937 volgden Neuengamme, Flossenbürg Gross-Rosen, Ravensbrück voor vrouwen en op het hedendaagse grondgebied van Oostenrijk Mauthausen voor mannen.

Afbeelding 2 – De Duitse kampen voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog

Bron: DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945 deel 8 eerste en tweede helft. Gevangenen en gedeporteerden.* 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 197, p.15

Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog bouwde Duitsland andere concentratiekampen in de bezette gebieden. De kampen werden verdeeld in

werkkampen, doorgangskampen, dwangarbeiderskampen en de kampen voor krijgsgevangenen. Op 20 januari 1942 vond de Wannseeconferentie (*Wannseekonferenz*) bij Berlijn plaats. Het oorspronkelijke plan van Duitsland was om de Joden buiten Europa te emigreren. Na de conferentie werd de “definitieve oplossing van het joodse vraagstuk” door genocide bepaald. Daarom werden er vernietigingskampen opgericht. In de kampen van uitroeiing werden Joden, Roma en andere raciale groepen vooral in de gaskamers vermoord. Op de gevangenen werden vaak medische experimenten gepleegd. Tot de grootste vernietigingskampen behoorden Chelmo, dat bij Lodz op het Poolse grondgebied lag, dat door de Duitsers bezet was, Belzec, Sobibor en Treblinka in het *Generaalgouverement*.¹ De gaskamers werden eveneens in de concentratiekampen Majdanek (*Generaalgouverement*) en Auschwitz II - Birkenau in *Ost-Oberschlesien*, ook deel van Polen geannexeerd door Duitsland.

Afbeelding 3 - Vernietigingskampen

Bron: DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945 deel 8 eerste en tweede helft. Gevangenen en gedeporteerden*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1978. p.57

¹ Het generaalgouverement was oorspronkelijk grondgebied van Polen, dat door het Derde Rijk in 1939 geannexeerd werd

Het aantal concentratiekampen werd tijdens de oorlog geleidelijk uitgebreid. Tot de andere bekende kampen behoorden Auschwitz I, evenzo op gebied van Polen door Duitsers geanexeerd, Bergen-Belsen in Duitsland, Theresienstadt in Bohemen dat een functie van ghetto voor ouderen had, Vught in Nederland.²

De kampen die door de nazi's werden gebouwd, hadden een officiële functie alleen van de kampen waar de Joden fysiek werk kwamen uit te voeren. Het echte doel van de kampen probeerden de Duitsers in het geheim te houden zowel voor de gewone Duitsers als voor andere landen. Daarom werd het merendeel van de vernietigingskampen op het grondgebied van bezette Polen gebouwd. Aan het begin geloofden, de Joden, dat zij naar de kampen vetrekken uitsluitend om te werken.

Afbeelding 4 - De kampen tijdens de Tweede Wereldoorlog

Bron: DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945 deel 8 eerste en tweede helft. Gevangenen en gedeporteerden*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1978, p.79

² DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945 deel 8 eerste en tweede helft. Gevangenen en gedeporteerden*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1978. 14-60

3.1 Nazikampen in Nederland

Tijdens de oorlog zijn in Nederland de drie belangrijkste nazikampen in Westerbork Amersfoort, en Vught ontstaan. Het kamp Vught was het enige officiële concentratiekamp (*Konzetrationlager*), terwijl Amersfoort en Westerbork voornamelijk de functie van doorgangskampen (*Durchgangslager*) hadden. Tot de andere kampen behoorden het kamp Erika in Ommen, Schoorl en het kamp in het dorp Barneveld voor voornamelijk prominente Joden. De Joden werden later uit de kampen in Nederland naar vernietigingskampen gestuurd. De veroordeelden vormden hoofdzakelijk Joden, Roma of homoseksuelen. Onder andere dienden Amersfoort, Vught, Ommen en Schoorl als strafkampen waar evenzo illegale werkers, verzetsstrijders of politieke tegenstanders vastzaten. Vele gevangenen stierven in de kampen door honger, mishandelingen of ziekten.

Afbeelding 5 – Concentratiekampen in Nederland

Bron: *Kamp Westerbork* [online]. [gebruikt. op 24 maart 2017] Beschikbaar:

<http://www.go2war2.nl/picture.asp?pictureid=3103>

Het kamp Erika in Ommen had een functie van strafkamp. Het kamp bestond voornamelijk uit dwangarbeiders van de Nederlandse justitie, zwarthandelaren of

economische delinquenten. Het kamp Schoorl werd oorspronkelijk voor internering van mensen uit buitenland gebruikt die na de capitulatie in Nederland verbleven, later had de functie van een doorvoerkamp, waar de Joodse en politieke gevangenen alleen korte tijd werden vastgehouden en dan werden zij vooral naar Duitse concentratiekampen getransporteerd.³

3.1.1 Westerbork

Het kamp Westerbork bevond zich in de provincie Drenthe nabij de stad Assen. Het kamp werd oorspronkelijk in de neutraliteitsperiode gebouwd als verblijfkamp voor Duits-Joodse vluchtelingen, die tijdens de eerste acties tegen de Joden in het jaar 1939 uit Duitsland en Oostenrijk probeerden te ontsnappen. De officiële naam van het kamp was ‘Centraal Vluchtelingenkamp Westerbork’ onder de leiding van Binnenlandse Zaken.

Na de bezetting van Nederland werd het kamp Westerbork in het jaar 1941 van Binnenlandse Zaken door het Minister van Justitie overgenomen. Sinds 1942 na de Wannseeconferentie, waar besloten was, dat alle Joden moeten worden uitgeroeid, beëindigde de leiding van Justitie en de controle van het kamp werd overgenomen door de *Schutzstaffel* (SS) met uitgebreide organisatiestructuur verantwoordelijk voor het kamp genoemd *Befehlshaber der Sicherheitspolizei*⁴ en *Sicherheitsdienst*⁵. Het kamp begon als *Judendurchgangslager* Westerbork te fungeren. Het kamp werd geleidelijk uitgebreid. De kosten van de uitbreiding van Westerbork werden door de Duitsers gedekt uit inbeslaggenomen Joods bezit. Op 1 juli 1942 had het kamp een functie van doorgangskamp. Het plan van de nazi's was, dat de Joden via Westerbork naar de ‘werkkampen’ voornamelijk in Polen en Duitsland zouden gestuurd worden. Echter, het merendeel van de gedeporteerde Joden belandde in de vernietigingskampen. De meeste

³ DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945 deel 8 eerste en tweede helft. Gevangenen en gedeporteerden.* (1978), p.579

⁴ *Het apparaat van Duitse politieke politieonderzoek*

⁵ *Inlichtingendienst van Duitsland tijdens de oorlog*

gevangenen verbleven in het kamp niet langer dan paar dagen of weken, maar een klein aantal mensen verbleef hier maanden en sommige zelfs jaren.⁶

Het hoofd van het kamp was J. Schol, toen Westerbork als vluchtelingenkamp fungeerde. Na overname van het kamp door de Duitsers werden in de functie van commandant Deppner dan Gemmeker en Dischner benoemd.

Het kamp bestond vooral uit Duitse Joodse vluchtelingen die al het jaar 1939 naar het kamp gekomen waren en uit Nederlandse Joden. Naast de Nederlandse en Duitse Joden kwamen naar Westerbork gevangenen met Poolse, Tsjechische, Hongaarse of Roemeense nationaliteit. In het kamp is Joods kampbestuur opgericht en er werd een *Stammliste* opgesteld. De gevangenen waren bang voor transport naar Polen, dus zij probeerden zo lang mogelijk in het kamp te blijven wat tot corruptie leidde. De mensen die op de *Stammliste* stonden, kregen vaak van de SS leidende posities in het kamp en zij moesten andere belangrijke werkzaamheden verrichten. Op deze manier konden zij zich zowel voor daaropvolgende deportatie beschermen als ook hoefden zij niet zo hard werk te verrichten. Voor de leiding van de Ordedienst zorgde een Joodse oud-officier uit het voormalige Oostenrijkse leger Arthur Pisk die tot de belangrijkste Duitse Joden in Westerbork behoorde, samen met Spanier en Schlesinger. De familieleden mochten ook op de *Stammliste* geplaatst worden. De Nederlandse Joden stonden in Westerbork soms ook in hogere functies, maar de meeste machtposities waren in de handen van Duitse Joden. Daarom waren er vaak conflicten tussen de Duitse en Nederlandse Joden. Het kamp bestond evenzo uit bevoorrechte Joden. In Westerbork werden ook vertegenwoordigers van de Joodsche Raad David Cohen en Abraham Asscher opgesloten.⁷

De levensomstandigheden in het kamp waren relatief goed. Er werd een ziekenhuis gebouwd, gezinnen konden samen blijven, er waren bijna geen moorden of martelingen en er waren geen problemen met gebrek aan voedsel, en soms konden de gevangenen brieven huis schrijven. De gevangenen in het kamp werkten voor verschillende bedrijven. Sommigen werkten buiten het kamp, vooral op het platteland. In het kamp was ook sociaal leven. Westerbork had een school, theater,

⁶ *Kamp Westerbork* [online]. 9. 7. 2016, laatst gewijzigd 28. 1. 2017 [gecit. op 25 maart 2017]. Beschikbaar: <http://www.go2war2.nl/artikel/1427/Kamp-Westerbork.htm?page=8>

⁷ DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945 deel 8 eerste en tweede helft. Gevangenen en gedeporteerden.*(1978), p.725-745

sportmogelijkheden en een winkel. Hoewel de levensomstandigheden in vergelijking met andere kampen goed waren, speelde de angst voor deportatie naar vernietigingskampen een grote rol in de psychische gezondheid van de mensen en hun dagelijks leven. Op 12 april 1945 kwamen de Canadazen en het kamp in Westerbork werd bevrijd.⁸

Etty Hillesum was een Joodse vrouw die reeds hierboven is vermeld. Zij verhuisde vrijwillig naar Westerbork om het lijden met andere Joden te kunnen delen. Etty studeerde rechten aan de Universiteit van Amsterdam en haar vader was de rector van het gymnasium in de stad Hilversum. In Westerbork werkte zij als verpleegster en hielp andere gevangenen. Als medewerkster van de Joodse Raad kon Etty af en toe naar Amsterdam vertrekken. Zij schreef de brieven zowel uit Amsterdam als uit Westerbork. In de brieven beschreef zij het leven in Westerbork en haar gevoelens en angst voor transport.

In het jaar 1943 werd Etty naar het vernietigingskamp Auschwitz-Birkenau gedeporteerd, waar zij en haar familie overleden. Zij was een moedige vrouw die haar lot nederig accepteerde.⁹ Ik citeer:

[...] “Er zijn wel eens momenten, waarop je denkt, dat het toch eigenlijk niet verder kan. Maar het gaat altijd verder, dat weet je langzamerhand ook wel, maar het landschap om je heen lijkt dan opeens veranderd: er hangt een laaghangende zwarte hemel en er vinden grote verschuivingen in je levensgevoel plaats. Men heeft een hart, dat helemaal grijs is en duizend jaren oud. Maar zo is het niet altijd. Een mens is zo iets wonderlijks. De ellende, die hier heerst, is werkelijk onbeschrijfelijk. In de grote barakken leeft men als ratten in een riool. Men ziet vele wegstervende kinderen. Maar men ziet ook vele gezonde kinderen, Vorige week kregen we op een nacht een gevangenentransport door. Wasbleke en doorzichtige gezichten. Ik heb nooit zoveel uitgeputheid en vermoeidheid op mensengezichten gezien als die nacht.”¹⁰

⁸ Kamp Westerbork. [online]. 9. 7. 2016, laatst gewijzigd 28. 1. 2017 [gecit. op 25 maart 2017]. Beschikbaar: <http://www.go2war2.nl/artikel/1390/Kamp-Vught.htm?page=2>

⁹ HILLESUM, Etty. *Het denkende hart van de barak/de brieven van Etty Hillesum*. Amsterdam: Balans, 1994.p.7-9

¹⁰ HILLESUM, *Het denkende hart van de barak/de brieven van Etty Hillesum* (1994), p.93

“Spannende en bewogen dagen achter de rug. Vader stond op de transportlijst. De oproepen om je klaar te maken voor het transport komen midden in de nacht, enige uren voor het vertrek. Wanneer er op het laatste moment nog mensen aan het vereiste aantal ontbreken, grijpt men willekeurig hier en daar joden uit de barakken, op het laatste ogenblik. En de hele Maandag stond daar bij ons de lange rij vervelozе goederenwagens, ongeveer 70 mensen, vrouwen, mannen, zieken, zuigelingen, worden in één wagon geperst, de deuren gaan potdicht, er komt wat lucht door wat luchtgaten en weggebroken planken bovenin, papieren matrassen op de bodem voor de zieken, verder alleen harde grond, een ton in het midden en dan 3 dagen reizen. Kun jij daar iets bij voorstellen? Ik ben zelf vertrouwd met de gedachte op de een of andere dag te moeten gaan.”¹¹

3.1.2 Amersfoort

Het terrein van het concentratiekamp Amersfoort dat in de provincie Utrecht lag, diende in het jaar 1939 oorspronkelijk als kazerne voor het Nederlandse leger. Na de capitulatie van Nederland werd het gebied een korte tijd voor de Duitse politie gebruikt. Sinds 1941 had het kamp vooral de functie van doorvoerkamp, maar evenzo diende het kamp als dwangarbeidskamp en strafkamp. De officiële naam van het kamp was *Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort*. De gevangenen werden verder vooral naar kampen in Duitsland getransporteerd. Sommigen werden naar het kamp Westerbork en dan naar vernietigingskampen overgebracht.

Tussen de jaren 1941 – 1945 had het kamp ongeveer 35 000 gevangenen tot wie de Joden, Roma, politieke gevangenen, geestelijken, homoseksuelen, Russische krijgsgevangenen of zwarthandelaren behoorden. De verschillende categorieën van de gevangenen werden verdeeld.

De levensomstandigheden waren in Amersfoort heel zwaar. In het kamp stierven veel gevangenen door ziekten, honger of hard werk maar evenzo door geweld van de bewakers. De moeilijkste omstandigheden in Amersfoort hadden de Joden. Zij kregen geen zakgeld wat andere gevangenen per maand ontvingen, zij mochten geen

¹¹ HILLESUM, *Het denkende hart van de barak* (1982), p.105

correspondentie voeren, kregen het zwaarste werk te doen en zij werden aan de grootste mishandelingen blootgesteld.

Het kamp ressorteerde onder de *Befehlshaber der Sicherheitspolizei* en *Sicherheitsdienst* evenals het kamp Westerbork. Voor de leiding van het kamp zorgde het commando SS, met name Joseph Kotälla, Karl Peter Berg die voor hun mishandelingen en sadisme gevreesd waren.

Het kamp in Amersfoort had twee perioden. De eerste periode was dat van oprichting in augustus 1941 tot januari-maart 1943, toen het kamp gesloten werd en alle gevangenen naar het kamp Vught werden gedeporteerd en de tweede periode van heropening die van mei 1943 tot de bevrijding door de Canadezen in 1945 duurde.¹²

3.1.3 Vught

Het kamp Vught was officiële het enige concentratiekamp in Nederland. Het kamp stond onder het beheer van het *SS-Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt* (SS-WVHA) met commandanten Karl Walter Chmielewski, Adam Grünewald en Hans Hüttig. Vught lag dicht bij het meer 'De IJzeren Man' en de gemeente 's-Hertogenbosch. Daarom werd het kamp door de Duitsers officieel *Konzentrationslager Herzogenbusch* genoemd. In vergelijking met andere kampen buiten Duitsland werd Vught volgens het model van de nazikampen in Duitsland gebouwd.

Het kamp Vught is ontstaan, omdat ruimte in het Amersfoort niet toereikend was. De bouw van het kamp begon in 1942. Toen de gevangenen uit Amersfoort naar Vught in 1943 kwamen, was het kamp nog niet klaar en de eerste gevangenen uit het kamp Amersfoort moesten een deel van het kamp zelf bouwen. Het kamp had ongeveer 31 000 gevangenen die vooral uit de Joden, illegale werkers, zwarthandelaren bestonden of personen die aan onderduikers hulp boden. De leefomstandigheden in Vught waren slechter dan in Amersfoort.¹³

Het kamp werd in twee delen verdeeld. Het eerste deel bestond uit het *Judendurchgangslager*, waar de Joden werden opgesloten. De gevangenen werden vaak

¹² DE JONG,., *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945 deel 8 eerste en tweede helft. Gevangenen en gedeporteerden*. (1978), p.583-627

¹³ *Kamp Vught*. [online]. 8. 5. 2006 laatst gewijzigd 30. 5. 2015 [gecit. op 26 maart 2017]. Beschikbaar: <http://www.go2war2.nl/artikel/1390/Kamp-Vught.htm?page=2>

naar het kamp Westerbork gestuurd en vervolgens naar de vernietigingskampen in oosten gedeporteerd. In het jaar 1943 werden alle kinderen van 5 tot 15 jaren met hun ouders naar het kamp Westerbork gedeporteerd en vandaaruit naar Sobibor. Naast *Judendurchgangslager*, fungeerde er nog het aparte deel voor de Joodse vrouwen en jonge kinderen, het *Frauenkonzentrationslager*. In het *Frauenlager* waren ook gijzelaars die een nieuwe groep waren. De mannelijke gevangenen werden van vrouwen door prikkeldraad gescheiden. Het tweede deel bestond uit een *Schutzhaftlager*, waar politieke en andere gevangenen werden vastgehouden.

De gevangenen moesten in het kamp hard werk verrichten binnen en buiten het kamp. Zij werkten voor verschillende bedrijven en evenzo moesten zij voor dagelijkse zaken in het kamp als keuken en wasserij zorgen. Zij werden *Kommandos* benoemd. Tot de grootste *Kommandos* in Vught behoorden het *Kommando Luftwaffe* en het *Philips-Kommando*. Het *Kommando Luftwaffe* sloopte Amerikaanse, Engelse en Duitse neergeschoten of neergestorte vliegtuigen voor de oorlogindustrie.

In het *Philips-Kommando* werkten Joodse en niet-Joodse gevangenen. Zij hadden goede voorwaarden. Zij kregen een warme maaltijd en vergoeding voor werk. Het belangrijke aspect was, dat werken bij Philips diende als bescherming voor het transport. Mensen die voor Philips werkten, mochten in het geheim contact met familieleden of vrienden hebben. Zij maakten producten als radio-aparaturen of zaklantaarns voor Philips.

Op 15 januari 1944 is in het kamp ‘het bunkerdrama’ gebeurd. Toen een van de vrouwen van het kamp in een cel werd opgesloten, begonnen andere vrouwen te protesteren. Het bunkerdrama was een strafmaatregel van commandant Grünewald tegen de protest. Er werden zo veel mogelijk vrouwen in een kleine bunker zonder ventilatie en bijna geen luchttoevoer geplaatst. Het protest kostte het leven van 10 vrouwen. Na deze gebeurtenis werd Grünewald tot gewone soldaat gedegradeerd en gedood aan het front. Als nieuwe commandant van het kamp werd Hüttig benoemd.

In september 1944 werd het kamp gesloten. Alle Joden werden naar vernietigingskampen in Polen of naar kampen in Duitsland gedeporteerd. Velen van hen stierven er. Het kamp werd door de geallieerden op 28 oktober 1944 bevrijd.¹⁴

¹⁴ DE JONG., *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945 deel 8 eerste en tweede helft. Gevangenen en gedeporteerden.*(1978), p. 637-691

3.1.4 De Barneveld-groep

In de provincie Gelderland, namelijk in het dorp Barneveld verbleven in het kasteel ‘De Schaffelaar’ en in huize ‘De Biezen’ enkele honderden hoofdzakelijk vooraanstaande Joden en hun gezinnen, dankzij secretaris-generaal Karel Johan Frederiks. In vergelijking met de Joden in de andere kampen, hadden de Joden in Barneveld een rustig leven, met nauwelijks gebrek aan materiële zaken en zij hoefden niet zo hard te werken. Zij mochten zich evenzo zonder beperkingen in het dorp Barneveld bewegen. De bewegingsvrijheid werd geleidelijk beperkt. In het jaar 1943 werden de Joden uit Barneveld naar het kamp Westerbork vervoerd. Daar bleven de Barnevelders steeds een geprivilegieerde groep en geen van hen werd naar Auschwitz gedeporteerd. Aan de Joden van de Barneveld-groep bleef het lot bespaard dat op de meeste van de Joden tijdens de Jodenvervolging wachtte.¹⁵

3.2 Nazikampen in Slowakije

Op het grondgebied van Slowakije werden er tijdens de Tweede Wereldoorlog geen vernietigingskampen opgericht. De Slowaakse kampen hadden functie van door-gangskampen en werkkampen. In het proces van de zogenaamde definitieve oplossing van het Joodse vraagstuk zijn in Slowakije de drie grootste kampen in Nováky, Vyhne en Sered’ ontstaan. Tot de andere bekende kampen waar de Joden moesten werken en waaruit werden zij gedeporteerd behoorden Bratislava, Žilina en Poprad.

De kampen op het Slowaakse grondgebied hadden twee perioden, die door de duur van deportaties en gebeurtenissen in Slowakije werden beïnvloed. De eerste periode duurde van het jaar 1941 tot het begin van de Slowaakse Nationale Opstand in augustus 1944, toen de kampen gesloten werden. De tweede periode begon na de onderdrukking van de opstand. In de tweede periode werd alleen het kamp in Sered’ door de nazi’s heropend en het had de functie van een concentratiekamp waar de gevangenen vermoord en gemarteld werden. Uit Sered’ werden de gevangenen van september 1944 tot maart 1945 naar vernietigingskampen gestuurd. Het kamp fungeerde tot maart 1945. De kampen bestonden vooral uit Joden en zigeuners, na de Slowaakse

¹⁵ DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945 deel 8 eerste en tweede helft. Gevangenen en gedeporteerden* (1978). 709-711

opstand werden er zowel tegenstanders als gewone Slowaakse burgers opgesloten. De politieke tegenstanders belandden voornamelijk in een interneringskamp in Ilava.¹⁶

Tijdens de eerste periode van deportaties die in Slowakije van maart tot oktober 1942 duurde, werden de Joden in twee aparte en geïsoleerde kampen geconcentreerd. In het eerste deel van het kamp werden Joden opgesloten, die voor verdere deportatie waren bestemd. Na de aankomst in het kamp moesten zij zich registreren en alle kostbaarheden werden hun afgenomen. Uit de kampen vetrokken de transporten of direct naar vernietigingskampen in Polen of naar andere kampen in Slowakije, van waaruit de Joden verder naar vernietigingskampen werden gestuurd. Elk transport moest ongeveer 1000 personen omvatten. Zij waren in het kamp niet meer dan paar dagen.

Het tweede deel van het kamp bestond uit Joodse arbeiders die bij de bouw van de kampen hielpen samen met hun familieleden. Zij konden naar het kamp kleding en andere noodzakelijke dingen nemen, zodat zij veronderstelden dat zij in het kamp voor een lange tijd kunnen blijven. Mensen in de werkkampen probeerden heel productief te zijn, omdat als er in het concentratiekamp gebrek aan Joden bij deportaties was, de treinen voor transport werden aangevuld met Joden uit het werkkamp.

Na het stopzetten van deportaties fungeerden de kampen alleen als werkkampen. De gevangenen moesten in de kampen zwaar fysiek werk verrichten. In de kampen moesten de Joden van 16 tot 60 jaar oud werken. De Joodse werkkampen vormden een belangrijk onderdeel van de Slowaakse economie. De gevangenen produceerden hoogwaardige producten die tegen lage prijzen werden verkocht vooral aan overheidsinstellingen. De mensen in de kampen leefden van wat zij verdienden en voor andere zaken zorgde de Joodse Raad.¹⁷

Op 13 maart 1943 werd Centraal Bureau voor de Joodse werkkampen opgericht in het kader van de Joodse Raad als een officiële hulpinstantie van Ministerie van Binnenlandse Zaken. De functie van de instantie was om bij het beheer van het leven in de Joodse werkkampen te helpen. Elk kamp had een eigen commissaris, Joodse Raad en bewakers. De bewakers in de kampen bestonden vooral uit leden van de Hlinka Garde, die geleidelijk door gendarmes vervangen werden.

¹⁶ BAKA, Igor. *Židovský tábor v Novákoch: 1941 – 1944*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2001. p.37-61

¹⁷ HLAVINKA, Ján, NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Pracovný a koncentračný tábor v Sereďi 1941 – 1945*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, 2009. p.5-17

Het leven in de kampen was moeilijk. De gevangenen leden vaak dorst, gebrek aan eten of vermoeidheid van zwaar fysiek werk en hadden angst voor deportatie naar vernietigingskampen. Bovendien werden zij vaak door de bewakers gemarteld.¹⁸

Afbeelding 6 - Joodse werkkampen en centra in Slowakije in het jaar 1943

Bron: HLAVINKA, J., NIŽŇANSKÝ, E. *Pracovný a koncentračný tábor v Seredi 1941 – 1945*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu. 2009. p.172

3.2.1 Nováky

Het kamp lag bij de stad Nováky in de regio Trenčín in een voormalige militaire opslagplaats. Het ontstaan van het kamp begon in het jaar 1941 en voor de bouw zorgde een deel van de Joodse arbeiders. De commissaris van het kamp was een lid van Hlinka Garde Jozef Polhora die later door gendarmes vervangen werd.

In de eerste periode van deportaties werden uit het kamp Nováky ongeveer 5000 mensen gedeporteerd. Uit Nováky werden directe transporten naar vernietigingskampen gestuurd, maar evenzo lokale transporten naar andere kampen in Slowakije, vanwaaruit verdere transporten werden gestuurd. In de periode, toen er geen deportaties werden uitgevoerd en het kamp alleen de functie van werkkamp had, werkten de Joden voor verschillende bedrijven zowel binnen als buiten het kamp. Er werd vooral in de

¹⁸ SOKOLOVIČ, Peter. *Hlinková Garda 1938 – 1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009, p.343

timmerwerkplaats en kleermakerswerkplaats gewerkt. Andere werkgroepen werkten in ziekenhuis, op het platteland of zorgden voor keuken en wasserij.

De levensomstandigheden hingen van de productiviteit van het kamp af. Aan het begin waren de omstandigheden in het kamp heel zwaar. Er was bijna geen plaats om hygiëne te maken en de mensen sliepen op de grond. Geleidelijk begonnen de levensomstandigheden te verbeteren. Er werd kanalisatie, toiletten of badkamers gebouwd. Ondanks hard werk en lijden was er in het kamp Nováky sociaal en cultureel leven aanwezig. Er was school, sportmogelijkheden en op 2 oktober 1943 werd er huis voor oude Joodse mensen gebouwd.

In het kamp is een illegale beweging ontstaan. Initiatiefnemers van het verzet waren jonge communisten die met illegale eenheden en guerillagroepen samenwerkten. Na het uitbreken van de Slowaakse Nationale Opstand werd het kamp gestopt. Een groot aantal Joden vocht in de opstand. Na de onderdrukking van de opstand werden de Joden uit Nováky naar het kamp in Sered' geconcentreerd, samen met andere opstandelingen of werden door Duitsers en leden van Hlinka Garde vermoord.¹⁹

3.2.2 Vyhne

In de stad Vyhne in de regio Banská Bystrica werd het kleinste Joodse kamp van de drie belangrijke kampen gebouwd. Het kamp lag op het gebied van de voormalige kuuroorden en diende oorspronkelijk als een interneringskamp voor gevangenen.

Na het begin de eerste periode van deportaties had het kamp de functie van doorgangskamp en werkkamp met een lid van de Hlinka Garde, Jan Gindl als commissaris. De Joden werden voornamelijk naar het kamp in Žilina gestuurd, van waaruit andere transporten naar Polen vetrokken. In het kader van het werk werkten de gevangenen vooral aan de bouw van het kuuroord of produceerden zij chemo-technische producten.

Na staken van deportaties was het kamp in Vyhne een relatief veilige plek vaak voor de prominente Joden, waar het leven goed georganiseerd was. In het kamp was sociaal en cultureel leven.

¹⁹ BAKA, Igor. Židovský tábor v Novákoch: 1941 – 1944 (2001), p.64-90

Na het uitbreken van opstand werd het kamp gesloten. Veel mensen ontsnapten naar de bergen en veel van hen hielpen in de Slowaakse Nationale Opstand. Na de onderdrukking werden de mensen of door Duitsers vermoord of naar het kamp in Sered' gedeporteerd.²⁰

3.2.3 Sered'

De stad Sered' ligt in de regio Trnava en tijdens de oorlog werd hier het belangrijkste nazikamp gebouwd. De commissaris in het kamp was in de eerste periode het lid van de Hlinka Garde Jozef Vozár, later vervangen door Imrich Vašina.

Tijdens de eerste periode van deportaties had het kamp de functie van een doorgangskamp van waaruit de Joden werden gedeporteerd en van een werkkamp. De transporten vetrokken uit Sered' vooral naar de kampen in Auschwitz en Lublin. De tweede groep vormden arbeiders die al met de bouw van het kamp hadden geholpen.

Na de bouw van het kamp en in de eerste jaren waren de levensomstandigheden in het kamp slecht. De Joden werden vaak door bewakers mishandeld. Het geweld en marteling waren een gewoon onderdeel van het leven in het kamp. Bovendien leden de mensen door dorst of honger. Oudere mensen werden later naar het huis voor oude mensen in het kamp Nováky gestuurd.²¹

Van september 1942 tot augustus 1944 fungeerde het kamp als een werkkamp. In het kamp werkten de mensen voor verschillende bedrijven. De grootste vertegenwoordiging had in het kamp Sered' timmerwerk en de producten hadden een hoge kwaliteit. Andere groepen van gevangenen zorgden voor de dagelijkse zaken in het kamp en werkten in ziekenhuis of op het platteland. Het kamp Sered' had een eigen Joodse ziekenhuis dat uit Bratislava naar Sered' tijdens de eerste periode van deportaties werd verplaatst.

In Sered' was de illegale socialistische zionistische jeugdbeweging Hashomer Hatzair actief en de leden waren met de organisatoren van de opstand in Slowakije verbonden. Tot de andere beweging behoorde Maccabi Hatzair die geen politieke

²⁰ PAVÚK, Marián. *Osud Židov vo Vyhniach*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2012. p.47-71

²¹ HLAVINKA, Ján, NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Pracovný a koncentračný tábor v Seredi 1941 – 1945* (2009), p.17-31

orientatie had. De leden van Maccabi Hatzair organiseerden tijdens de Duitse bezetting hulp aan Joden en zij werkten samen met het Rode Kruis dat aan groot aantal Joden niet alleen in Slowakije maar ook in Nederland en andere bezette landen hielp.²²

Na het uitbreken van de opstand en tijdens de Duitse bezetting vertrok een groot aantal gevangenen uit het kamp. Na de onderdrukking van de opstand werd het kamp in Sered' als enige kamp in Slowakije door Duitsers heropend en begon de tweede periode van deportaties. In de tweede periode van deportaties werden in Sered' niet alleen Joden maar ook opstandelingen opgesloten. De Duitsers wilden het Joodse vraagstuk radicaal oplossen.

In het jaar 1944 kwam het lid van SS Alois Brunner naar Slowakije. Op 20 september 1944 organiseerde hij een grote razzia tegen de Joden in Bratislava die verder naar Sered' werden gedeporteerd. Alois Brunner werd de officiële commissaris van het kamp en begon met organisatie van de transporten van de Joden. Het kamp in Sered' was het centrum van deportaties en enige concentratiekamp in Slowakije. Daarnaast werden er de gevangenen vaak door de bewakers vermoord. De transporten vertrokken naar Auschwitz, Sobibor of Theresienstadt. Het laatste transport vertrok op 31 maart 1945 naar Theresienstadt.²³

²² HLAVINKA, NIŽŇANSKÝ, *Pracovný a koncentračný tábor v Seredi 1941 – 1945* (2009), p.39-95

²³ HLAVINKA, NIŽŇANSKÝ, *Pracovný a koncentračný tábor v Seredi 1941 – 1945* (2009), p.96-133

4 Deportaties

De maatregelen tegen de Joden en de bouw van de nazikampen in Nederland en Slowakije waren de voorbereiding voor de definitieve oplossing van het Joodse vraagstuk die na de Wannseeconferentie in het jaar 1942 door deportaties van de Joden en andere raciale groepen naar de hoofdzakelijk Poolse vernietigingskampen werd uitgevoerd. De Joden werden voor het eerst naar de kampen op het grondgebied van Nederland en Slowakije uitgesloten. Daar bleven zij vooral alleen paar dagen en dan werden zij naar de Duitse of de Poolse kampen gestuurd. Een groot aantal Joden besloot zich te verbergen met hulp van gewone burgers van beide landen.

Tegen de deportaties protesteerden enkele landen als Zwitserland, Zweden of de vertegenwoordigers van de katholieke kerk in Vaticaan. Dankzij hulp van deze landen en verschillende organisaties emigreerden sommige Joden naar Palestina of Zwitserland.

4.1 Gedeporteerde Joden uit Nederland

Eerste deportaties van de Joden begonnen in Nederland al eind februari 1941, na de Februaristaking, toen de eerste razzia in Amsterdam plaatsvond. De honderden opgepakte Joden samen met tegenstanders werden uit het kamp Amersfoort naar Mauthausen gedeporteerd en uit Schoorl naar Buchenwald. Deze transporten uit het kamp Amersfoort naar Mauthausen duurden tot eind november 1942, dan werden de Joden uit Amersfoort via Westerbork naar Auschwitz of Sobibor gestuurd.

In de periode van 1940 tot 1942 werden de Joden uit Nederland verder naar andere kampen in Duitsland gedeporteerd, de Joodse vrouwen en meisjes naar Ravensbrück, en mannen naar Buchenwald, Neuengamme of Dachau.¹

Na de laatste grote razzia in september 1943 was Nederland zgn. *Judenrein*,² met uitzondering van de onderduikers en de Joden in de kampen Vught en Westerbork.³ Uit

¹ DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945 deel 8 eerste en tweede helft. Gevangenen en gedeporteerden* (1978), p.698-699

² De Duitse term die letterlijk een gebied ‘gereinigd’ van de Joden betekende

het kamp Vught werden de Joden vooral naar het kamp Westerbork gedeporteerd. Het eerste transport uit Vught vond op 28 januari 1943 plaats. Van augustus 1943 tot september 1944 vetrokken uit Vught 2 transporten. De transporten uit Vught via Westerbork vetrokken hoofdzakelijk naar Sobibor of Auschwitz. Het laatste transport vetrok uit Vught op 2 juni 1944 naar Auschwitz met de mensen uit Philips-groep.⁴

Het kamp Westerbork fungeerde van het jaar 1942 als een doorgangskamp. De transporten werden in twee perioden verdeeld. De eerste periode duurde van 15 juli 1942, toen de eerste deportatietreinen uit Westerbork naar Auschwitz vetrokken, tot februari 1943. In de eerste maanden verlieten Westerbork met de gevangenen bijna twee treinen per week. De treinen vetrokken uit het station in Hooghalen, sinds 2 november 1942 uit het kamp zelf. Tijdens de eerste periode vertrokken er naast de transporten uit Westerbork naar Auschwitz de treinen uit Apeldoorn vooral transporten met Joodse krankzinnigen. In totaal werden in de eerste periode 52 transporten met bijna 46 500 Joden naar Auschwitz gedeporteerd. In de periode van 28 augustus tot 8 december 1942 stopten de treinen uit Westerbork met bestemming naar Auschwitz op het station in Kosel en ongeveer 3 500 jongens en mannen, genoemd als Kosel-groep, van 15 tot 50 jaar oud moesten uitstappen. Zij werden verder naar andere dwangarbeiderskampen gestuurd. Een groot aantal van hen stierven door honger, ziekten, onmenselijke werk, vaak werden zij doodgeschoten of naar gaskamers in Auschwitz-Birkenau gestuurd. Van Kosel-groep hebben slechts 181 mensen overleefd.

De tweede periode van transporten naar Auschwitz duurde van 24 augustus 1943 tot 3 september 1944. In totaal werden in de tweede periode uit Westerbork 14 treinen met 12 000 mensen naar Auschwitz gedeporteerd. Tijdens de hele duur van de transporten werden ongeveer 101 000 mensen in Westerbork geïnterneerd.⁵

Na het begin van maart 1943 begonnen transporten naar Sobibor te vertrekken. In totaal kwamen in Sobibor 19 transporten met ongeveer 34 300 gevangenen terecht. Andere transporten verlieten uit Westerbork naar kampen die geen functie van

³VAN DER BOOM, *We weten niets van hun lot. Gewone Nederlanders en de Holocaust* (2012), p.193

⁴ *Kamp Vught*. [online]. 8. 5. 2006 laatst gewijzigd 30. 5. 2015 [gecit. op 28 maart 2017]. Beschikbaar: <http://www.go2war2.nl/artikel/1390/Kamp-Vught.htm?page=2>

⁵ DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945 deel 8 eerste en tweede helft. Gevangenen en gedeporteerden*.(1978), p.700-701

vernietigingskampen hadden, ongeveer 3 800 naar Bergen-Belsen en 4 900 naar Theresienstadt. Er werden enkele uitzonderinggroepen die evenzo op transport gingen, maar niet naar vernietigingskampen. Tot de groepen behoorden de bovengenoemde Joden 'Barnevelders', andere prominente Joden als de voorzitter van de Joodse Raad David Cohen, die in het prominentekamp in Theresienstadt tot bevrijding van Nederland verbleef. Deze mensen werden niet onmiddellijk naar Sobibor of Auschwitz gestuurd. Naar deze kampen werden vaak de groepen van de Joden gestuurd, die Heinrich Himmler⁶ later als middel van onderhandelingen wilde gebruiken, omdat het lot van Duitsland in de periode onzeker was, in het geval van de gebeurtenissen in de wereld en op de fronten. De mensen die gedeporteerd werden, stonden op de transportlijsten die door *IV B 4-Berlijn*⁷ werden vastgesteld.⁸

De laatste deportatietrein in Nederland vertrok op 15 september 1944 uit Westerbork met bestemming Bergen-Belsen. In totaal verlieten 93 transporten Westerbork. Uit Nederland werd 107 000 Joden gedeporteerd onder wie slechts 5000 hebben de oorlog overleefd.⁹

4.2 Bevrijding van Nederland

Op 6 juni 1944 begon de bevrijding van West Europa door Engelse, Canadese en Amerikaanse soldaten. De bevrijding van Nederland duurde van september 1944, toen naar Zuid-Limburg Amerikaanse eenheden kwamen binnen. Naast de Amerikaanse soldaten begonnen aan bevrijding van Nederland evenzo Engelse en Polse soldaten te deelnemen. Op 20 oktober 1944 begonnen er acties om Midden- en West-Brabant om te bevrijden. Bevrijding van Nederland werd door de militaire operaties uitgevoerd. Één van de grootste operaties in Nederland was een actie, genoemd Market Garden, die op

⁶ Leider van SS, Gestapo, minister van de Binnenlandse Zaken van het Derde Rijk en organisator van de massale uitroeiing van de Joden

⁷ Berlijnse afdeling die plan van deportaties maakte, onder de leiding van een Duitse nazi-functionaris Adolf Eichman

⁸ DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945 deel 8 eerste en tweede helft. Gevangenen en gedeporteerden*.(1978), p.704-708

⁹ VAN DER BOOM, *We weten niets van hun lot. Gewone Nederlanders en de Holocaust* (2012), p.192-193

17 september 1944 plaatsvond. In het belang van het geallieerde leger was om de bruggen tussen Eindhoven en Arnhem te veroveren. De belangrijkste plan van het offensief was het oversteken van een brug over de Rijn in Arnhem. Helaas dit plan mislukte en einde met de overwinning van Duitsland. Daarna kwamen naar Nederland Canadese eenheden en tweede Engelse leger en maakten andere delen van Zuid Nederland vrij.¹⁰ In maart 1945 werden de noordelijke delen van Nederland door Canadese soldaten bevrijd en vervolgens in april 1945 Oost-Nederland. Het mislukken van de operatie Market Garden is één van de redenen, waarom West-Nederland op de bevrijding wachtte tot de Duitse capitulatie. De Duitse troepen gaven zich in Nederland op 5 mei 1945 over.¹¹

4.3 Gedeporteerde Joden uit Slowakije

In het jaar 1942 besloot Duitsland met medeweten en toestemming van de Slowaakse regering om het Joodse vraagstuk definitief te oplossen. Uit de Slowaakse doorgangskampen werden de Joden vooral naar de kampen Auschwitz, Sobibor, en Lublin en sommige mannen naar Majdanek gedeporteerd. Voor de proces van deportaties zorgde Ministerie van Binnenlandse Zaken onder de leiding van Anton Vašek. De deportaties vertrokken vooral uit de stations in Bratislava, Sered', Poprad of Žilina en passeerden de grensovergang bij de stad Čadca en aan de Polse kant de stad Zwardoń.

De deportaties in Slowakije werden in twee perioden verdeeld. De eerste periode begon op 25 maart 1942 met de eerste deportatietreinen van 1000 Joodse vrouwen en meisjes uit Poprad naar Auschwitz. Sinds april 1942 begonnen familietransporten uit Trnava, Nitra en Topoľčany naar Auschwitz te vertrekken.

Vanaf mei 1942 begonnen transporten van de Joden uit Oost-Slowakije, waar het grootste deel van de Joden woonde, voornamelijk in Spiš en Kežmarok van waaruit

¹⁰ DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945. Deel 10 a. Het laatste jaar.I eerste helft.*(1980), p. 249-447

¹¹ DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945. Deel 10 b Het laatste jaar.II eerste en tweede helft.* (1982), p.1134-1148

werden zij naar de kampen in Poprad en Žilina gedeporteerd waar zij op een ander transport wachtten.

Het laatste transport vetrok uit Žilina op 20 oktober 1942 en bestond uit de Joodse patiënten uit het ziekenhuis in Sered' en mensen met psychische problemen. Tijdens de periode van maart tot oktober 1942 van deportatiesetrokken uit Slowakije 57 transporten waarvan 38 naar Lublin en 19 naar Auschwitz. Er werden tijdens de eerste periode van deportaties 58 000 Joden uit Slowakije gedeporteerd.¹²

De tweede periode van deportaties begon na de onderdrukking van de Slowaakse Nationale Opstand door Duitsers in september 1944. Op het grondgebied van Slowakije werd als enige van alle kampen het kamp in Sered' heropend met het doel om hier alle Joden en verzetsstrijders te concentreren en vervolgens uit Slowakije te deporteren. Vanaf 30 september 1944 vetrokken uit Sered' geleidelijk 11 transporten van meer dan 12 000 Joden en sommige deelnemers van de opstand, onder wie bijna 8 000 naar Auschwitz, 3 000 naar kampen in Duitsland als Ravensbrück, Sachsenhausen, Bergen-Belsen en 1 453 naar Theresienstadt. In totaal werden uit Slowakije ongeveer 70 000 Joden gedeporteerd, onder wie alleen enkele honderden Joden hebben de oorlog overleefd.¹³

Sommige Slowaakse Joden werden door valse documenten of onderduiken voor deportaties gered. Één van de andere mogelijkheden om tegen de deportatie te beschermen, waren de uitzonderingen voor de Joden met bijvoorbeeld een betere positie in de maatschappij hadden, als artsen, advocaten of docenten. De uitzonderingen werden door ministerie van Economische Zaken, Ministerie van Volksgezondheid, Ministerie van Onderwijs en de President Tiso toegekend. Het grootste deel van de uitzondering was alleen tijdelijk geldig en later verloren de legitimiteit.¹⁴

¹² MLYNÁRIK, *Dějiny židů na Slovensku* (2005), p.190-198

¹³ HLAVINKA, Ján, NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Pracovný a koncentračný tábor v Seredi 1941 – 1945* (2009), p.119-128

¹⁴ ĎURICA, Milan, Stanislav. *Jozef Tiso: 1887 – 1947. Životopisný profil*. Bratislava: Lúč, 2006.p.389-393

5 Slowaakse Nationale Opstand

In het jaar 1944 werd op het grondgebied van Slowakije een gewapende opstand tegen de Duitse bezettingsmacht gehouden. De opstandelingen vochten tegen het fascisme, de Jodenvervolging, het regime van Jozef Tiso, de Slowaakse Volkspartij en de onderdrukking van de Duitsers. Het centrum van de opstand was de stad Banská Bystrica, die in het midden van Slowakije ligt.

5.1 Voorbereiding van de opstand

Een groot deel van de Slowaakse bevolking accepteerde de uitroeping van de onafhankelijke Slowaakse staat niet. Tot die groep behoorden democratisch gezinde mensen, voormalige leden van de communistische en sociaal-democratische partijen, jeugdorganisaties, vertegenwoordigers van de evangelische kerk, mensen die tegen het totalitaire regime waren en de mensen met Tsjechisch nationaal begrip. De belangrijkste factoren van hun bezorgheid was de ontbinding van alle politieke partijen met uitzondering van de Slowaakse Volkspartij, organisaties, verenigingen, verder de toenemende censuur van de pers, anti-Tsjechische en antisemitische propaganda en groeiende economische, militaire en politieke afhankelijkheid van Duitsland.

De opstand werd in Slowakije sinds het jaar 1939 gevormd. Tot de belangrijkste activiteiten van de Slowaakse verzetsgroepen behoorden het uitbreiden van illegale pers, dankzij de belangrijkste illegale krant *Hlas národa* en radio *Slobodný vysielateľ* en illegale organisatie van de overgangen van de vervolgte mensen naar buitenland. Het illegale vertrek naar buitenland was belangrijk voor de versterking van buitenlandse troepen. Naar het buitenland zijn ongeveer 3 500 Tsjechische mensen, militairen, studenten, politici en raciaal vervolgte mensen illegaal vertrokken. In het verzet van Slowakije waren er twee belangrijke illegale groepen. In de groepen domineerden drie belangrijke ideeën. Het eerste idee was socialistisch, dan het idee om van Tsjechië en Slowakije opnieuw één natie te maken en het idee van wederkerigheid van alle Slavische volkeren.

Tot de eerste groep behoorde het burgerlijke verzet, dat door Sociaal-Democratische Partij en Agrarische Partij werd vertegenwoordigd. Deze groep was actief vanaf het jaar 1939 tot het uitbreken van de opstand. Het belangrijkste doel van de groep was om van Tsjechië en Slowakije weer één natie te maken.

De tweede groep vormde de belangrijkste communistische weerstand in de jaren 1938 – 1945. Het communistische verzet werd door de Communistische Partij vertegenwoordigd onder de leiding van Karol Šmidke. Het idee van deze groep was evenzo de restauratie van Tsjechoslowakije, maar dan met aandacht voor Moskou. Beide groepen onderhielden nauw contact met de regering in ballingschap die door Edvard Beneš in Londen werd vertegenwoordigd. In december 1943 werd een overeenkomst aangenomen die de burgerlijke en communistische weerstand tot één illegale Slowaakse Nationale Partij vormde. De overeenkomst omvatte de voorbereiding van de opstand, de restauratie van Tsjechoslowakije en oriëntatie op de Sovjet-Unie.¹

In maart 1944 werd als de commandant van de opstand Ján Golian verkozen en er begon de organisatie van de opstand tegen Duitsland. De opstand werd in samenwerking met het Rode Leger ingesteld. In het plan stond dat twee oostelijke divisies van Slowakije het Rode Leger naar Slowakije laten komen, in een tijd waarin het Rode Leger² bij de bergkammen van de Karpaten komt en in het westen en het zuiden van het land voorkomen zij de komst van de Duitse troepen.

Sinds 1942 zijn in Slowakije guerilla's³ ontstaan. Deze groepen voerden verschillende weerstandsacties uit. Zij vernietigden de openbare wegen en vielen de transporten met de Joden aan. De guerilla's vormden vooral politiek en raciaal vervolgde burgers, tegenstanders en soldaten van de Sovjet-Unie die uit concentratiekampen ontsnapten. Geleidelijk bereikte de guerillabeweging grote afmetingen en de Slowaakse Volkspartij begon machteloos te zijn. De situatie in Slowakije escaleerde op 29 augustus 1944, toen de Duitse troepen begonnen met bezetten van Slowakije met toestemming van president Jozef Tiso om de activiteit van de guerilla's te onderdrukken. Met die gebeurtenis begon de Slowaakse Nationale Opstand.

5.2 Het uitbreken van de Slowaakse Nationale Opstand

De Slowaakse Nationale Opstand begon op 29 augustus 1944 op bevel van de commandant van de opstand Ján Golián na de komst van de Duitse troepen op het

¹ MIČEV, Stanislav. *Slovenské národné povstanie 1944*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2009.p.59-70

² Leger van de Sovjet-Unie

³ Leden van een gewapende groep, die voor een bepaald idee, persoon of partij vechten, vooral tegen de buitenlandse legers die een bepaald gebied bezetten

grondgebied van Slowakije. De Duitse bezetter kwam naar Slowakije vooral in de richting Bratislava, Žilina en uit Polen naar de steden Kežmarok en Poprad. Het centrum van militaire en guerilla troepen werd de stad Banská Bystrica. Zij vestigden hier de Generale Staf. Tot het hoofdbestanddeel van de troepen van de opstand behoorde de leger van de opstandelingen. Op 1 september 1944 nam de illegale Slowaakse Nationale Raad de wetgevende, uitvoerende en regerende macht in Slowakije over. De Slowaakse Nationale Raad gaf een verklaring van de Slowaakse natie, verklaarde de hernieuwing van Tsjechoslowakije en begon met mobilisatie.

De eerste grootste vechten vonden op de gebieden van Strečno, Ružomberok, Telgárt en Spiš plaats. Met betrekking tot het voortijdige uitbreken van de opstand, onvolledige plannen, slechte coördinatie met de Sovjet-Unie en het falen van officieren van divisies, werden de twee belangrijkste oostelijke divisies van Slowakije in Karpaten op 31 augustus door Duitse eenheden in een operatie Kartoffelernte ontwapend. Deze divisies waren bedoeld om het Rode Leger op het grondgebied van Slowakije te laten komen.⁴

De gevechten van het Slowaakse volk tegen het fascisme leidden tot een grote reactie in andere landen. Een groot aantal Tsjechische mensen kwamen naar Slowakije om te vechten via de bewaakte grens van protectoraat. Naast de Tsjechische, Slowaakse mensen en de guerilla's van Sovjet-Unie, vochten de Fransen, de Serviërs, de Polen, de Roemenen en anderen in de Slowaakse opstand. De Joden werden in de opstand eveneens vertegenwoordigd. Voor de Slowaakse Joden was de opstand een echte strijd om het bestaan, want na de komst van Duitsers werden zij door onmiddellijke vernietiging bedreigd. Een paar dagen voor het begin van de opstand kwamen de Joden in het kamp Vyhne in opstand en na het uitbreken van de opstand werden de kampen in Sereď en Nováky bevrijd en een aantal Joden vormde een guerilla-eenheid.⁵

Op 18 oktober 1944 begonnen de Duitsers een groot offensief tegen de opstandelingen. Het gebied van de tegenstanders bestond uit de stad Banská Bystrica en naburige steden als Zvolen, Brezno en luchthavens Tri Duby en Zvolná. Na een aantal aanvallen en bombardementen op het grondgebied van de opstandelingen werd op 27 oktober de stad Banská Bystrica door Duitse troepen veroverd en op 28 oktober werd de

⁴ MIČEV, Stanislav. *Slovenské národné povstanie 1944*. (2009), p.92-107

⁵ BAKA, Igor. *Židovský tábor v Novákoch: 1941 – 1944* (2001), p.63-64

opstand onderdrukt. Veel strijders werden samen met de commandanten Ján Golián en Rudolf Viest naar concentratiekampen gestuurd en vermoord. Sommige leden van het leger van de tegenstanders en guerrilla's ontsnapten naar de bergen en ondanks dat de opstand werd onderdrukt, organiseerden zij ander antifascistisch verzet.

Na de onderdrukking van de opstand vormden de Duitsers de eenheid *Einsatzgruppe H-Sicherheitspolizei* (SiPo) en *Sicherheitsdienst* (SD) gevestigd in Bratislava. De Duitse eenheden werkten met de Hlinka Garde samen. De belangrijkste taak van de eenheden was de vervolging van deelnemers van de opstand, moord, terreur, verbranden van dorpen en in het bijzonder de definitieve oplossing van het Joodse vraagstuk. Het concentratiekamp in Sered' werd hernieuwd, waar niet alleen Joden maar evenzo deelnemers van de opstand werden opgesloten en een groot deel van hen werd van hieruit naar vernietigingskampen gedeporteerd.⁶

De grootste massamoorden werden in de steden Kremička, Zvolen en bij het dorp Nemčice uitgevoerd. Het aantal slachtoffers van de nazi-moorden en terreur tegen de burgerbevolking was van september 1944 tot eind van april 1945 hoog. In 211 massagraven werden 5 305 mensen vermoord.⁷

5.3 Bevrijding van Slowakije

De bevrijding van Slowakije werd als in Nederland door de militaire operaties uitgevoerd. In de operaties vochten de Sovjetlegers, het Roemeense leger en het Tsjecho-Slowaakse Eerste Legerkorps in de Sovjet-Unie. De eerste was Oost-Karpaten operatie die op 8 september 1944 begon. Het onderdeel van de Oost-Karpaten operatie was nog andere operatie met snelle bereiding na de mislukking van oorspronkelijke plannen om het Rode Leger met hulp van twee oostelijke divisies van Slowakije op het gebied van Slowakije te komen. Het plan van de operatie was om naar het oostelijke gebied van Slowakije door de Dukla bergpas te komen en met leger van opstandelingen zich te verenigen. De hoofdrichting van de gevechten was op het gebied Krosno, Dukla, Prešov. De gevechten van Sovjetleger waren niet succesvol, want de Duitse troepen waren in staat om de vijand tegen te houden. De Slag bij de Duklapas was een lang en bloedig gevecht en kostte het leven aan een groot aantal soldaten. De weerstand van

⁶ PAVÚK, Marián. *Osud Židov vo Vyhniach* (2012), p.66-67

⁷ MIČEV, Stanislav. *Slovenské národné povstanie 1944* (2009), p.162-163

Duitsers werd op 20 september 1944 gebroken en het bevrijdingsleger maakte het dorp Kalinov in het oosten van Slowakije vrij. De operatie werd op 28 oktober 1944 beëindigd. Sinds 6 oktober 1944 vocht het Tsjechoslowaakse Eerste Legerkorps van Sovjet Unie op het gebied van Slowakije.

Geleidelijk werden andere gebieden in Slowakije bevrijd door middel van andere operaties van het bevrijdingsleger. Het bevrijdingsleger ging vanuit Oost-Slowakije (Košice en Prešov), via Midden-Slowakije (Banská Bystrica, Zvolen, Liptovský Mikuláš) naar Zuid-Slowakije, met de hoofdstad Bratislava die op 4 april 1945 werd bevrijd. Het bevrijdingsleger ging verder naar Hongarije en Bohemen en Moravië om die gebieden te bevrijden. Op 3 mei 1945 werden de laatste twee dorpen Makov en Klokočov bevrijd.

Op 5 april 1945 werd in de stad Košice een programma van een nieuwe regering van Tsjechoslowakije door Edvard Beneš aangenomen. Jozef Tiso emigreerde naar Oostenrijk, later werd hij berecht en geëxecuteerd. Duitsland capituleerde op 8 mei 1945 en met deze gebeurtenis werd de oorlog beëindigd. De gevechten in Slowakije duurden 226 dagen. De gevechtsoperaties vonden vooral in bergachtig terrein plaats wat invloed op de duur van de gevechten had.⁸

⁸ MIČEV, Stanislav. *Slovenské národné povstanie 1944.* (2009), p.164-180

6 Vergelijking van de Joodse situatie in Nederland en Slowakije tijdens de Tweede Wereldoorlog

Nederland en Slowakije. Op het eerste gezicht lijken zij twee verschillende landen, maar tijdens de Tweede Wereldoorlog was in de beide landen onderdrukking van de Duitsers, antisemitische beleid, Jodenvervolging, terreur, moorden en geweld aanwezig. Volgens mijn onderzoeken beschreven in de hierboven hoofdstukken lijkt het, dat tijdens één van de grootste conflicten in de mensenlijke geschiedenis tussen de jaren 1939 – 1945, hebben de gebeurtenissen in de beide landen zowel enkele gelijkenissen als verschillen. Bij het vergelijken van de Joodse situatie in Nederland en Slowakije tijdens de Tweede Wereldoorlog is het noodzakelijk om geleidelijk met gebeurtenissen na de Eerste Wereldoorlog te beginnen.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog probeerde Nederland om geen deel te hebben aan het conflict en behield de positie van een neutrale staat. Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog wilde Nederland weer het strikte beleid van neutraliteit houden. Adolf Hitler negeerde de neutraliteit volkomen. Op 10 mei 1940 bezetten de Duitse troepen Nederland en vier dagen later Nederland capituleerde.

In tegenstelling tot Nederland was er tijdens de Eerste Wereldoorlog op het grondgebied van Tsjechië en Slowakije geen onafhankelijke staat, maar de gebieden vormden een onderdeel van Oostenrijk-Hongarije. Na de Eerste Wereldoorlog is één staat Tsjechoslowakije ontstaan, als één van de uitslagen van de oorlog. Één van de buurlanden van Tsjechoslowakije was Duitsland. In een deel van Tsjechië, het Sudetenland genoemd, woonden ongeveer 3,2 miljoen Duitstalige mensen. In het belang van Duitsland was, om het Sudetenland te annexeren. Daarom vond de bezetting van Tsjechië langs diplomatieke manier plaats. Met Verdrag van München anexeerden de Duitsers het Sudetenland en van het Tsjechische grondgebied werd Protectoraat Bohemen en Moravië gevormd. Onder de dreiging van Adolf Hitler, dat het gebied van Slowakije tussen Hongarije en Polen zal worden verdeeld, is op het gebied van Slowakije als een Duitse bondgenoot een onafhankelijke staat ontstaan met een katholieke priester Jozef Tiso als president. Dus het eerste verschil in de algemene situatie in Nederland en Slowakije is, dat Nederland door Duitsers bezet werd en van Slowakije werd een bondgenoot van Duitsland. Na de onderdrukking van de Slowaakse Nationale Opstand in 1944 werd Slowakije eveneens door de Duitsers bezet.

In het geval van economische situatie werden in Nederland en Slowakije militaire producten geproduceerd, die nodig aan de militaire fronten waren. Zowel de Nederlandse als de Slowaakse arbeiders werden gedwongen om in Duitsland te werken.

Na de bezetting van Nederland en de verklaring van de onafhankelijke staat van Slowakije waren actief in beide landen de bewegingen, die als voorbeeld fascistische Italië en nazi-Duitsland hadden, en tijdens de Tweede Wereldoorlog met nazi's colaboreerden. Tot de bewegingen behoorden Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) in Nederland en in Slowakije De Slowaakse Volkspartij (HSL'S). In vergelijking met NSB was HSL'S de vertegenwoordiger van de Slowaakse Republiek en de macht was in de handen van de partijleider – een leider Jozef Tiso.

De positie van de Joden was in Nederland en Slowakije voor het begin van de Tweede Wereldoorlog relatief gunstig. Zij werden in de maatschappij bijna volledig geïntegreerd en in het politieke en culturele leven vertegenwoordigd. In Nederland woonden voor de oorlog ongeveer 140 000 Joden, terwijl in Slowakije 90 000.

Met de toenemende kracht van het nazisme kwamen zowel in Nederland als in Slowakije eerste maatregelen tegen de Joden. De Joden begonnen geleidelijk van het sociale en culturele leven te worden uitgescheiden. Alle Joodse organisaties en partijen werden verboden, zij mochten geen parken, bioscopen of restaurants bezoeken. In de beide landen moesten de Joden een gele ster aan hun kleding dragen, in Nederland namelijk sinds mei 1942 met het Nederlandse woord 'Jood', en in Slowakije al sinds september 1941 met het Duitse woord 'Jude'.

Een andere manier van discriminatie van de Joden was de invoering van de ariseringswetten. Omdat de Joden groot bezit hadden, begon er in de beide landen een proces van arisering, letterlijk het roven van Joods bezit. De Joden verloren niet alleen hun bedrijven, winkels of industrieën, maar evenzo hun persoonlijke zaken als fototoestellen of radio's en mochten niet meer in de functie als docenten of artsen blijven.

De concentratiekampen in Nederland en Slowakije hadden zowel verschillen als gelijkenissen. In de beide landen zijn de drie belangrijkste kampen ontstaan. In Nederland namelijk Westerbork, Amersfoort en Vught en in Slowakije Nováky, Vyhne en Sered'.

In tegenstelling tot de kampen in Nederland die al voor de Wannseeconferentie in het jaar 1942 hadden gefungeerd, namelijk het kamp Westerbork als een vluchtelingenkamp sinds 1939 en het kamp in Amersfoort dat als een strafkamp en een dwangarbeidskamp diende, begonnen de belangrijkste kampen in Slowakije na de conferentie te fungeren in een proces van het Joodse vraagstuk. Sinds 1942 na de conferentie werden evenzo Nederlandse kampen in verband met de definitieve oplossing van het Joodse vraagstuk betrokken.

Het andere verschil tussen de kampen zijn de gevangenen. In Nederland werden naar de kampen behalve Joden evenzo politieke tegenstanders, homoseksuelen of illegale werkers gesloten. Tot de onderdrukking van de Slowaakse Nationale Opstand bestonden de kampen in Slowakije hoofdzakelijk uit de Joden. De politieke tegenstanders in deze periode belandden in speciale kampen als bijvoorbeeld in de stad Ilava. Daarna werden er samen met de Joden de tegenstanders van de opstand gesloten.

Tot de gelijkenissen van de kampen behoorden de functies, die de Nederlandse en Slowaakse kampen voornamelijk van werkkampen en doorgangskampen hadden. De kampen werden verder verdeeld in de kampen voor de Joden die in het kamp alleen paar dagen bleven en dan werden zij naar Duitsland en Polen gedeporteerd en de mensen die in het kamp lang konden blijven. Zij moesten hard fysiek werk verrichten en op dit manier konden zij voor deportatie beschermen. De gevangenen werden vaak door bewakers gemarteld, zij leden door dorst en gebrek aan eten.

De eerste deportaties begonnen in de Nederland sinds het jaar 1941 uit het kamp Amersfoort. De transporten met de opgepakte Joden, de tegenstanders en de deelnemers van de Februaristaking belandden vooral in de Duitse kampen. Sinds 1942 begonnen transporten naar vernietigingskampen. In Slowakije begonnen de transporten in het jaar 1942. In totaal werden uit Nederland 107 000 van 140 000 Joden gedeporteerd. In Slowakije werden van 90 000 Joden 70 000 van hun buiten Slowakije gestuurd. De oorlog hebben in Nederland ongeveer 5000 gedeporteerde Joden overleefd, terwijl in Slowakije slechts enkele honderden Joden.

In Nederland en Slowakije zijn de Joodse Raden als de enige Joodse organisaties ontstaan. Terwijl de Duitse bezetter in Nederland de Joodse Raad coördineerde, waren in Slowakije als de Duitse bondgenoot geen Duitse eenheden en de Duitse belangen

werden vertegenwoordigd door de Slowaakse regering. De Joodse Raad in Bratislava was aan de Slowaakse regering ondergeschikt.

Het werd vaak door de Duitsers gebruikt om de Joden bij de organisatie van de definitieve Joodse vraagstuk te betrekken. De voorbeelden daarvan zijn de Joodse Raden of bijvoorbeeld de *Sonderkommandos* in de vernietigingskampen in Polen die vooral uit de Joodse gevangenen bestonden. De *Sonderkommandos* werkten in gaskamers en zorgden voor het verbraden van hun medegevangenen.

Een deel van de gewone Nederlanders en de Slowaken was tegen de Jodenvervolging, het antisemitisme en de deportaties van de Joden. Hoewel een groot aantal de Nederlanders passief stond, enkele mensen besloten te protesteren. Er werden protesten van kerk of studenten. Tot de bekendste protest behoorde de Februaristaking die op 25 en 26 februari 1941 plaatsvond. De staking werd door de Duitsers na twee dagen onderdrukt. In Slowakije vormden de illegale politieke partijen de grote opstand tegen het regime van de Slowaakse Volkspartij en het nazisme. Op 29 augustus 1944 begon de grootste opstand in de Slowaakse geschiedenis. De opstand werd evenzo als de Februaristaking in Nederland onderdrukt op 28 oktober 1944 en het grondgebied van Slowakije werd bezet.

Ten slotte duurde de nazi-terreur in de beide landen tot mei 1945, toen zowel Nederland als Slowakije werden door bevrijdingslegers bevrijd.

Conclusie

Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam aan de macht Adolf Hitler, met de nazi-ideologie van superioriteit van het Arische ras van Duitsland, volgens de traditie van het Europese racisme en het moderne antisemitisme. De grootste vijand van het behoud van het ‘zuivere’ ras waren de Joden. In de racistische ideologie was de Jood een ondergeschikt ras, en zij moeten worden uitgeroeid. Een onderdeel van deze wrede ideologie werden tijdens de oorlog zowel Nederland als Slowakije.

In Nederland en Slowakije waren radicale politieke partijen aanwezig die met de nazi-ideologie zich vereenzelvigden. De Holocaust in Nederland en Slowakije had gelijkaardige kenmerken, die van de bepaling van een begrip ‘Jood’ begonnen, volgden de maatregelen tegen de Joden, discriminatie, isolatie naar de concentratiekampen, wat eindelijk tot deportaties naar de vernietigingskampen uit de beide landen leidde. De Jodenvervolging en het antisemitisme waren één van de redenen, waarom de Nederlanders stakingen maakten en de Slowaken bereidden de opstand. Hoewel de protesten in de beide landen werden onderdrukt, verwijzen deze gebeurtenissen naar een grote solidariteit van de gewone bevolking aan de Joden.

De nazi-ideologie kostte het leven van 6 miljoen onschuldige mensen. Het is daarom belangrijk, om de mensen deze gebeurtenissen te herinneren dat het in de toekomst nooit weer zal gebeuren.

Het hoofddoel van het werk is, om de Holocaust in Nederland en Slowakije te verduidelijken, met de nadruk op de bepaling van gelijkenissen en verschillen van de Joodse situatie in de beide landen. De lezer wordt met de historische gebeurtenissen en feiten bekend, en kan een beeld over de oorlogperiode maken. Het werk begon met de beschrijving van de algemene situatie in de beide landen aan het begin van het conflict, volgde met de beschrijving van de Joodse situatie en aan het eind van het werk zijn de bovenbeschreven gebeurtenissen en onderzoeken vergeleken.

Resumé

Tato bakalářská práce se zabývá obdobím holokaustu na území Nizozemska a Slovenska. Cílem práce je stanovení podobností a odlišností situace Židů v obou zemích a také přiblížení období druhé světové války.

Práce na začátku popisuje všeobecnou situaci v obou zemích na počátku konfliktu. Dále vysvětluje pojem antisemitismus, sociální a kulturní postoj k Židům před vypuknutím druhé světové války a pokračuje od postupné diskriminace, vyvlastňování židovského majetku, narůstajících protižidovských opatření, přes izolaci do koncentračních táborů až po závěrečné řešení židovské otázky. Práce se taktéž zaměřuje na systematické deportace Židů z obou území a obsahuje celkové počty Židů v obou krajinách před konfliktem, počet deportovaných Židů a Židů, kteří deportace přežili, a rovněž zmiňuje místa, kam byli deportováni. Práce také odkazuje na stávky v Nizozemsku a povstání na Slovensku. Poslední kapitola klade důraz na porovnání situace z hlediska všeobecného dění, ale především se zaměřuje na porovnání situace Židů.

Summary

This bachelor thesis deals with the Holocaust in the Netherlands and Slovakia. The aim of the paper is to determine the similarities and differences of the situation of Jews in both countries and to analyze the period of the Second World War.

In the initial chapter the thesis describes the general situation in both countries at the beginning of the conflict. The paper further explains the term of antisemitism as well as the social and cultural attitude towards Jews before the outbreak of the Second World War, and continues with discrimination, the expropriation of Jewish property, increasing anti-Jewish measures, through isolation into concentration camps, to the final solution of the Jewish question. The thesis also focuses on the systematic deportation of Jews from both countries and includes the total number of Jews in both countries before the conflict, the number of deported Jews and Jews who have survived the deportation and also mentions the places where they were deported. Furthermore, the paper refers to strikes in the Netherlands and uprising in Slovakia. The last chapter emphasizes the comparison of the situation in terms of general events, but focuses primarily on the situation of Jews in both countries during the Holocaust.

Bibliografie

Literatuurlijst

BAKA, Igor. *Židovský tábor v Novákoch: 1941 – 1944*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2001. 115p.

DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945. Deel 1. Voorspel*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1969. 772p.

DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945. Deel 2. Neutraal*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1969. 540p.

DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945. Deel 3 Mei '40*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1970. 558p.

DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945. Deel 4. Mei '40 – Maart '41 eerste helft*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1972. 495p.

DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945. Deel 8 eerste en tweede helft. Gevangenen en gedeporteerden*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1978. 1018p.

DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945. Deel 10 a. Het laatste jaar. I eerste helft*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1980. 531p.

DE JONG, Loe. *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939 – 1945. Deel 10 b Het laatste jaar. II eerste en tweede helft*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1982. 1465p.

ĎURICA, Milan, Stanislav. *Jozef Tiso: 1887 – 1947. Životopisný profil*. 3^e druk. Bratislava: Lúč, 2006. 592p.

HILLESUM, Etty. *Het denkende hart van de barak/de brieven van Etty Hillesum*. Amsterdam: Balans, 1994. 152p.

HILLESUM, Etty. *Het verstoorde leven*. 9e druk. Haarlem: De Haan, 1982. 197p.

HLAVINKA, Ján., NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Pracovný a koncentračný tábor v Seredi 1941 – 1945*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, 2009. 191p.

KOVAČ, Dušan. *Dějiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. 422p.

- LIPSCHER, Ladislav. *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*. Bratislava: Print Servis, 1992. 254p.
- MIČEV, Stanislav. *Slovenské národné povstanie 1944*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2009. 208p.
- MICHELKO, Roman. *Slovenská republika v rokoch 1939 – 1945*. Bratislava: Politologický odbor Matice slovenskej, 2014. 108p.
- MLYNÁRIK, Ján. *Dějiny židů na Slovensku* Praha: Academia, 2005. 358p.
- PAVÚK, Marián. *Osud Židov vo Vyhniach*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2012. 150p.
- SOKOLOVIČ, Peter. *Hlinková Garda 1938 – 1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009. 560p.
- SÝRNÝ, Marek. *Slovenské dejiny 20.storočia (1900-1945). Diel 1*. Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica: Belanium, 2016. 240p.
- TAYLOR, Alan, John, Percivale. *The origins of the Second World War*. United Kingdom: Penguin Book, 1964. Herdrukt in 1991. 368p.
- VAN DER BOOM, Bart. *We weten niets van hun lot. Gewone Nederlanders en de Holocaust*. Amsterdam: Boom, 2012. 536p.
- VAN DER HORST, Han. *Dějiny Nizozemska*. Praha: Lidové Noviny, 2005. 668p.

Internetbronnen

- De April-meistaking* [online]. [gecit. op 5 november 2016] Beschikbaar: <https://www.verzetmuseum.org/museum/nl/tweede-wereldoorlog/achtergrond/achtergrond-stakingen/april_mei_staking>
- De Jodenster – Symbool van de Jodenvervolgung*. [online]. [gecit. op 3 november 2016] Beschikbaar: <<http://historiek.net/jodenster-jodenvervolgung-tweede-wereldoorlog/63412/>>
- Činnosť Ústredne židov počas deportácií židov zo Slovenska* [online]. [gecit. op 20 maart 2017] Beschikbaar: <<http://www.saske.sk/cas/archiv/3-2004/22Hradska.html>>
- Kamp Westerbork*. [online]. [gebruikt op. op 24 maart 2017] Beschikbaar: <<http://www.go2war2.nl/picture.asp?pictureid=3103>>

Kamp Westerbork [online].[gecit. op 25 maart 2017]. Beschikbaar:

<<http://www.go2war2.nl/artikel/1427/Kamp-Westerbork.htm?page=8>>

Kamp Vught. [online]. 8. 5. 2006 laatst gewijzigd 30. 5. 2015 [gecit. op 26 maart 2017].

Beschikbaar: <<http://www.go2war2.nl/artikel/1390/Kamp-Vught.htm?page=2>>

Razzia's en andere anti-Joodse maatregelen in Amsterdam-Zuid/Rivierenbuurt [online].

[gebruikt. op 22 maart 2017] Beschikbaar:

<<http://geheugenvanplanzuid.nl/archief/tijdtijn/razzia/27s.htm>>

Anotace

Jméno autora: Adriana Bernátová

Název fakulty a katedry: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, katedra nederlandistiky

Název bakalářské práce: Vergelijking van de Joodse situatie in Nederland en Slowakije tijdens de Tweede Wereldoorlog

Anglický název bakalářské práce: Comparison of the Jewish situation in the Netherlands and Slovakia during the Second World War

Český název bakalářské práce: Srovnání židovské situace v Nizozemsku a na Slovensku během druhé světové války

Vedoucí bakalářské práce: Prof.dr. Wilken Engelbrecht, cand. litt

Počet znaků (bez mezer): 92 229

Počet stran: 59

Počet použitých titulů:

a) literární zdroje: 23

b) internetové zdroje: 7

Klíčová slova: Joden, de Holocaust, Nederland, Slowakije, de Tweede Wereldoorlog, concentratiekampen, geschiedenis, anti-Joodse maatregelen

Krátká charakteristika:

Tato bakalářská práce se zabývá situací židů na území Nizozemska a Slovenska během druhé světové války. Jednotlivé kapitoly porovnávají přístup obou zemí k židům, jejich deportacím a také pozici ve společnosti z hlediska sociálního a kulturního. Na základě uvedených zdrojů bylo přiblíženo období války a holokaustu.